

Ansvarsvurderingen efter artikel 22 i direktivet om Corporate Sustainability Due Diligence og dets implikationer for dansk ret

The liability assessment under article 22 of the Directive on Corporate Sustainability Due Diligence and its implications for Danish law

af **JEPPE STAUN CHRISTIANSEN**

I de seneste år har EU sat alle sejl til på ESG-fronten. Området for ESG har i længere tid været præget af universelle retningslinjer og soft law og først i nyere tid af bindende regulering i form af navnlig rapporteringsforpligtelser. "Directive on Corporate Sustainability Due Diligence and amending directive (EU) 2019/1937" (CSDDD) er et af de nyeste skud på stammen af bindende regulering. Kort fortalt pålægger CSDDD større virksomheder at foretage due diligence i deres egne, deres datterselskabers og, i visse tilfælde, deres forretningsforbindelsers aktiviteter for brud på nærmere definerende negative indvirkninger på miljø og menneskerettigheder.

Denne afhandling undersøger, hvordan virksomheder omfattet af det foreslåede CSDDD retligt vil være stillet med hensyn til ansvarsvurderingen efter artikel 22 i relation til datterselskabers og forretningsforbindelsers negative indvirkninger på miljø og menneskerettigheder, og undersøger videre, hvordan direktivet på dette punkt vil afvige fra den hidtidige retstilstand efter dansk ret. Analysen er baseret på de tre seneste kompromistekster fra Kommission, Rådet og Retsudvalget under Parlamentet, der var tilgængelige inden afhandlingens aflevering.

Afhandlingen konkluderer først og fremmest, at virksomheder kan undgå ansvarsordningen efter direktivet på flere måder, herunder ved omstruktureringer, men at Retsudvalgets direktivtekst retter op på flere af disse "huller". Det konkluderes videre, at ansvarsvurderingen er baseret på culpaansvar og at ansvarsvurderingen i videre omfang er baseret på en fælleseuropæisk vurdering i Rådets kompromistekst, imens dette i mindre omfang er tilfældet i Kommissionens og Retsudvalgets direktivtekster. Derudover kan bevisbyrden blive placeret hos virksomheden, hvis sagsøgeren tilstrækkeligt godtgør, at virksomheden har tilsidesat sine forpligtelser i henhold til det EU-retlige effektivitetsprincip.

Det konkluderes også, at CSDDD og den foreslåede ansvarsordning adskiller sig markant fra nugældende dansk ret. Imens pålæg af ansvar efter dansk ret er usikkert og/eller har undtagelses karakter, er grundlaget for ansvar under CSDDD sikkert og væsentligt mere omfangsrigt.

Indholdsfortegnelse

Abstract.....	2
1. Indledning.....	3
2. Problemformulering.....	4
3. Metode, afgrænsning og systematik.....	4
4. Historisk om ESG-regulering.....	5

5.	Den hidtidige retstilstand efter dansk ret	7
5.1.	Virksomheders ansvar for et datterselskabs negative indvirkninger	7
5.1.1.	Baggrund.....	7
5.1.2.	Chandler v Cape plc.....	8
5.1.3.	Diskussion af den danske retstilstand	9
5.2.	Virksomheders ansvar for en forretningsforbindelses negative indvirkninger	12
6.	Retsstillingen ifølge CSDDD.....	13
6.1.	Fremgangsmåde	13
6.2.	Direktivets anvendelsesområde og omfang af due diligence forpligtelsen.....	14
6.2.1.	Anvendelsesområde	14
6.2.2.	Hvem er omfattet af due diligence forpligtelsen?	16
6.3.	Civilretligt ansvar efter direktivet.....	20
6.3.1.	Answarets retlige standard	21
6.3.1.1.	Ansvarsnorm	21
6.3.1.2.	National- eller fælleseuropæisk ansvarsnorm?	22
6.3.1.3.	Ansvarsskærpelse	24
6.3.2.	Ansvarsbedømmelsen.....	28
6.3.2.1.	Forretningsforbindelser	30
6.3.2.2.	Datterselskaber.....	33
7.	Sammenligning af retsstillingen før og efter CSDDD	33
8.	Konklusion.....	34
9.	Litteraturfortegnelse.....	35
9.1.	Love, forordninger og direktiver.....	35
9.2.	Afgørelser.....	37
9.2.1.	Danske afgørelser.....	37
9.2.1.	Udenlandske afgørelser.....	37
9.3.	Juridisk litteratur	38
9.3.1.	Bøger.....	38
9.3.2.	Artikler og tidsskrifter.....	39
9.3.4.	Blogs og andet internetmateriale.....	41

Abstract

In recent years, the European Union has made significant efforts with respect to ESG. Whereas the area for a longer period has been characterized by universal guidelines and soft law, the EU has recently passed legally binding legislation, namely in the form of reporting obligations. The “Directive on Corporate Sustainability Due Diligence and amending directive (EU) 2019/1937” (CSDDD) is one of the newest editions of legally binding legislation.

In short, the CSDDD imposes an obligation on bigger companies to conduct due diligence in their own operations, those of their subsidiaries, and in some cases also those of their business relationships. In some cases, civil liability can be imposed if these obligations are not met. This

thesis examines how companies within the scope of the CSDDD are legally positioned in regard to the liability assessment under article 22 regarding environmental and human rights impacts of subsidiaries and business relationships in relation to their stakeholders. In connection, it is assessed how the directive on this point will differ from the current framework under Danish law.

At the time of writing, the directive has not been finally adopted yet. Therefore, the analysis is conducted based on the three recent proposals/compromises by the Commission, the Council, and the Committee on Legal Affairs under the Parliament.

With respect to the CSDDD, the thesis initially concludes that companies can avoid liability in several ways, but the compromise text presented by Committee remedies several of these “loopholes”. It is also concluded that the liability assessment is based on fault-liability and that the liability assessment is more of a European assessment in the Council’s compromise text and more of a national assessment in the texts proposed by the Commission and Committee. Also, the burden of proof could be placed on the company in cases where the claimant sufficiently substantiates his liability claim according to the principle of effectiveness.

Furthermore, the thesis concludes that the CSDDD and the proposed liability regime differs greatly from the current legal situation under Danish law. Whereas imposing liability is quite uncertain and/or unlikely under Danish Law, the basis for liability under the CSDDD is of much greater application and extent.

Ultimately, the thesis concludes that the CSDDD likely will have a great impact regarding ESG/corporate social responsibility if/when adopted.

1. Indledning

I de seneste år har Den Europæiske Union sat alle sejl til på ESG-fronten. Hvor området for ESG¹ i længere tid har været præget af universelle anbefalinger og retningslinjer, virksomheder frivilligt har kunnet tilslutte sig, har EU nu i tiltagende omfang indført juridisk bindende ESG-regulering.²

Directive on Corporate Sustainability Due Diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 (forkortet CSDDD i det følgende) er på denne front et af de nyeste skud på stammen. Som det vil fremgå, forventes CSDDD hvis det vedtages, forenklet beskrevet, at indføre en due diligence forpligtelse for større virksomheder med hensyn til deres egne, deres datterselskabers og, hvis de er tilknyttet virksomhedens værdi-/aktivitetskæde, deres forretningsforbindelsers aktiviteter. Europa-Kommissionens direktivforslag fik en blandet modtagelse på tværs af medlemsstaterne, idet direktivet hidbringer omfattende forpligtelser, herunder muligheden for et civilretligt ansvar og ledelsesansvar.³

¹ ESG er et akronym bestående af ”environment, social, governance”, og vil gennemgående blive brugt i afhandlingen. Lignende betegnelser inkluderer ”bæredygtighed” i bred forstand og CSR (corporate social responsibility). Se Linda Nielsen m.fl. i ET.2022.21 ff.

² Jf. afsnit 4 in fine.

³ Se således eksempelvis Paul Krüger Andersen m.fl. (2022), Beate Sjøfjell m.fl. (2022), Mario Stella Richter m.fl. (2022), s. 20-21.

Direktivets indgribende karakter og dens betydning for større virksomheder, og særligt artikel 22 i direktivet, der åbner op for, at virksomheder kan ifalde et civilretligt ansvar, er interessant, idet denne ordning på mange måder må anses for banebrydende.⁴ Nærværende afhandling søger således at belyse i hvilket omfang, virksomheder ifalder ansvar efter artikel 22 og sammenholde dette med, hvad der for nuværende gælder efter dansk ret.

2. Problemformulering

Afhandlingen vil undersøge, hvordan virksomheder omfattet af det foreslåede ”Directive on Corporate Sustainability Due Diligence and amending Directive (EU) 2019/1937” retligt er stillet i relation til ansvarsvurderingen efter artikel 22 med hensyn til datterselskabers og forretningsforbindelsers negative indvirkninger på miljø og menneskerettigheder i forhold til deres interessenter. I tilknytning hertil vurderes det, hvordan direktivets regler på dette punkt vil afvige fra den hidtidige retstilstand efter dansk ret.

3. Metode, afgrænsning og systematik

Afhandlingens problemformulering vil blive undersøgt ud fra den traditionelle retsdogmatiske metode, hvorefter gældende ret vil blive søgt beskrevet, fortolket og systematiseret på baggrund af en analyse af de relevante retskilder.⁵ Hertil gøres den naturlige modifikation med hensyn til behandlingen af CSDDD, idet behandlingen heraf vil tage udgangspunkt i, hvordan CSDDD forventes at påvirke gældende ret, hvis det vedtages.

Den hidtidige retstilstand efter dansk ret vil blive søgt belyst gennem en analyse af litteratur og udvalgt retspraksis, mens retsstillingen ifølge CSDDD vil blive undersøgt ud fra de foreløbige direktivtekster, som er vedtaget af Europa-Parlamentets Retsudvalg, Rådet for Den Europæiske Union samt Europa-Kommissionen. Da der ikke er nogen endelig direktivtekst, er afhandlingen forfattet med det naturlige forbehold, at CSDDD endnu kan være genstand for ændringer. Der vil i videst muligt omfang blive inddraget relevant litteratur til at belyse retsstillingen. Afhandlingen vil tage udgangspunkt i egentlig litteratur (det værende bøger, tidsskrifter mv.), idet det bemærkes, at der endnu ikke er meget egentlig litteratur til at belyse CSDDD. Det har derfor i et vist omfang været nødvendigt at inddrage blogs til at belyse retsstillingen. Inddragelsen heraf er der dog sket efter grundige kildekritiske undersøgelser. Undersøgelserne vil blive foretaget ud fra et dansk perspektiv.

I analysen af CSDDD vil der blive taget udgangspunkt i den EU-retlige fortolkningsstil. Der vil således blive taget udgangspunkt i ordlyden. Dette vil ske på baggrund af den autentiske danske sprogudgave, der løbende vil blive sammenholdt den engelske sprogudgave. Derfor vil der, navnlig i tilfælde af fortolkningstvivel, indgå løbende henvisninger til den engelske sprogudgave, hvis det vurderes at fremme forståelsen af direktivet. Der vil ikke blive foretaget en sammenligning af samtlige autentiske sprogudgaver af ressourcemæssige hensyn. I tilfælde af uklarhed i direktivteksten vil den blive fortolket ud fra dets sammenhæng og helhed samt ud fra en formålsfortolkning (teleologisk fortolkning), således afhandlingen vil søge at finde den forståelse af en omtvistet bestemmelse, der mest effektivt kan realisere dets målsætning på EU-rettens givne udviklingstrin.⁶

⁴ Jf. afsnit 4

⁵ Jf. Jens Evald (2020), s. 15 og s. 208 f.

⁶ Ulla Neergaard m.fl. (2021), s. 25 ff.

Af hensyn til afhandlingens omfang er nærværende afhandling afgrænset til alene at omhandle i hvilket omfang, virksomheder ifalder ansvar for deres datterselskabers og forretningsforbindelsers negative indvirkninger⁷, jf. artikel 22. Virksomheders ansvar for sine egne negative indvirkninger vil derfor ikke blive belyst. Af samme årsag vil hverken ledelsesmedlemmers ansvar efter artikel 25 eller spørgsmålet om myndighedssanktioner efter artikel 20 vil blive behandlet.

Afhandlingen analyserer ansvarsvurderingen, herunder ansvarsgrundlag og ansvarsbedømmelse. Der vil således ikke blive gjort bemærkninger til de øvrige erstatningsbetingelser; tab, årsagsforbindelse, adækvans og egen skyld.

Artikel 22 afføder en række problemstillinger. Det vil her, i relation til ansvarsgrundlaget, blive undersøgt, hvilken ansvarsnorm artikel 22 er udtryk for. Hertil vil bevisbyrden blandt andet blive undersøgt med henblik på at identificere om ansvarsnormen kan anses for skærpet. Øvrige processuelle spørgsmål i relation hertil vil dog ikke blive behandlet, eftersom afhandlingen vil fokusere på den materielle retsstilling. Spørgsmålet om lovvalg vil kun kort blive behandlet. Spørgsmålet om ansvarets ophør, herunder forældelse, behandles heller ikke.

Med hensyn til ansvarsbedømmelsen vil afhandlingen søge at belyse, hvad der kræves for at virksomheder ifalder ansvar. Der vil her blive fokuseret på artikel 6-8, der i snæver forstand har betydning for ansvarsbedømmelsen. Derimod vil andre bestemmelser, der nærmere må henføres til spørgsmålet om compliance og myndighedssanktioner ikke blive behandlet (sml. nærmere afsnit 6.3.2). Herudover vil der også løbende blive foretaget præciserende afgrænsninger.

Afhandlingens overordnede systematik er som følger. Der vil indledningsvist i afsnit 4 gives et kort overblik over den historiske regulering af ESG. I afsnit 5 vil den hidtidige retstilstand efter dansk ret undersøges. Herefter vil den forventede retsstilling ifølge CSDDD blive undersøgt i afsnit 6. I forhold til CSDDD vil det først blive undersøgt, hvem direktivet og dets forpligtelser retter sig imod. Dette sker med det hovedformål at undersøge, om der er mulighed for at undgå ansvar ved at sprede virksomhedens aktiviteter eller ved omstruktureringer. Dernæst vil ansvarets retlige standard blive identificeret, altså hvilken ansvarsnorm, direktivet lægger op til. Derefter vil afhandlingen, med hensyn til ansvarsbedømmelsen, undersøge, hvilke forskrifter, virksomheden skal efterleve. Afslutningsvist vil de to retsstillinger blive sammenlignet i afsnit 7 med henblik på en sammenfatning af forskelle og ligheder mellem de to retsstillinger.

4. Historisk om ESG-regulering

CSDDD er et af de nyeste skud på stammen inden for den tiltagende ESG-regulering, der ses fra EU.⁸ Direktivet har dog, som det vil fremgå, flere historiske rødder, og sigtet med dette afsnit er at give et kortfattet overbliksbillede over den historiske ESG-regulering. Dette sker med henblik på at identificere de tiltag, der har været forløber til direktivet, og som til en vis udstrækning vurderes at have påvirket tilblivelsen af direktivet eller i øvrigt har sammenhæng med direktivet. Afsnittet vil fokusere på den tiltagende regulering fra EU, idet der dog indledningsvist vil være henvisninger til universelle anbefalinger, da ESG-reguleringen kan siges at have sit afsæt herfra.

Overordnet set har ESG-området gennem længere tid været styret af international soft law⁹ og et antal universelle anbefalinger og retningslinjer, som virksomheder frivilligt har kunnet tilslutte

⁷ Dette begreb er herefter underforstået som negative indvirkninger *på miljø og menneskerettigheder* (af forskellig art).

⁸ Linda Nielsen m.fl. i ET.2022.21 ff.

⁹ Soft law har karakter af ikke-bindende ret, jf. Louise Halleskov Storgaard m.fl. (2019), s. 87 f.

sig. OECD's retningslinjer for multinationale virksomheder (udgivet i 1976 og sidst revideret i 2011), udgjorde hertil et centralt globalt tiltag. Processen i retningslinjerne er knyttet op på due diligence, og retningslinjerne søger at give virksomheder klarhed over deres individuelle ansvar globalt. Hertil kom FN's Vejledende Principper for Menneskerettigheder og Erhvervsliv i 2011, som også omhandler ansvarlig virksomhedsadfærd.¹⁰ CSDDD bygger blandt andet videre på disse principper.¹¹ Andre nævneværdige universelle tiltag inkluderer FN's 17 verdensmål fra 2015 og Parisaftalen fra 2015, som markerede et vendepunkt i samfundets bevidsthed i relation til udfordringerne ved klimaforandringer og bæredygtighed.¹²

Begyndelsen på indførelsen af juridisk bindende regulering (hard law) i EU i relation til ESG, er primært reflekteret i vedtagelsen af rapporteringsdirektivet NFRD¹³ (direktiv 2014/95/EU af 22. oktober 2014), som blandt andet indebærer, at børsnoterede virksomheder og virksomheder med interesse for offentligheden med over 500 ansatte blev pålagt at rapportere om deres samfundsansvar.¹⁴ Forinden eksisterede dog også direktiv 2006/46, som indførte regler om, at der skulle indgå en corporate governance-redegørelse i børsnoterede selskabers regnskaber.¹⁵

Efterfølgende har EU vedtaget disclosureforordningen (forordning (EU) 2019/2088), som trådte i kraft den 10. marts 2021. Forordningen har til formål at indføre et højere niveau af informationsparitet i den finansielle sektor¹⁶ og pålægger visse investeringsfonde og asset managere, at offentliggøre på deres hjemmesider, hvordan de medtager bæredygtighedsrisici i deres investeringsbeslutningsproces, og hvordan de overvejer væsentlige negative virkninger af investeringsbeslutninger på bæredygtighedsfaktorer.¹⁷ Desuden har EU vedtaget taksonomiforordningen (forordning (EU) 2020/852), som trådte i kraft i den 7. juli 2020, og som har til formål at fastlægge kriterierne for, hvornår en økonomisk aktivitet kan kvalificeres som en miljømæssigt bæredygtig investering.

I november 2022 blev CSRD (Corporate Sustainability Reporting Directive) vedtaget. CSRD skulle revidere det ovenfor omtalte NFRD-direktiv med henblik på at tackle svaghederne i NFRD. Således blev blandt andet anvendelsesområdet udvidet betydeligt, og der blev indført mere detaljerede rapporteringskrav.¹⁸

Endelig præsenterede Kommissionen den 23. februar 2022 deres forslag til CSDDD.¹⁹ Som det vil fremgå, sigter direktivet mod at indføre en due diligence forpligtelse for større virksomheder. Direktivet blev fremsat i lyset af en erkendelse af, at frivillige tiltag ikke syntes at have ført til store forbedringer på tværs af sektorer, og der følgelig observeres negative eksterne virkninger af EU's produktion og forbrug.²⁰ Som nævnt bygger CSDDD videre på internationale frivillige tiltag. Det er formentlig også inspireret af Frankrigs "Law on Duty of Vigilance" fra 2017.²¹ Her

¹⁰ Linda Nielsen m.fl. i ET.2022.21 ff.

¹¹ Se eksempelvis COM(2022), 71 final af 23.2.2022, s. 2, fodnote 6, s. 6, s. 10 og s. 12 og Linda Nielsen m.fl. i ET.2022.21.

¹² Katrin Hummel m.fl. (2022), s. 2.

¹³ Alain Pietrancosta (2022), s. 5.

¹⁴ Linda Nielsen m.fl. i ET.2022.21.

¹⁵ Karsten Engsig Sørensen m.fl. (2022), s. 832.

¹⁶ Linda Nielsen m.fl. i ET.2022.21 ff.

¹⁷ Alain Pietrancosta (2020), s. 6.

¹⁸ Katrin Hummel m.fl. (2022), s. 3 f. og 24 f.

¹⁹ Jf. nærmere om lovgivningsprocessen nedenfor i afsnit 6.1.

²⁰ Com(2022), 71 final af 23.2.2022, s. 2 f.

²¹ Dette hævdes i Alain Pietrancosta (2020), s. 2.

skal større franske virksomheder gennem en såkaldt ”vigilance plan” identificere, vurdere og forebygge visse indvirkninger på fysiske personer og miljøet, hvortil der under visse betingelser, er mulighed for at pålægge virksomhederne et civilretligt ansvar.²²

Som det ses, har der været en række bevægelser, der har været forløber for CSDDD. Således er der sket en udvikling fra uforpligtende soft law og vejledende tiltag til den regulering, EU i de seneste år har søsat, som er udtryk for bindende regulering (hard law). Dette har så kulmineret med CSDDD, der går videre end de hidtil vedtagne rapporteringsforpligtelser, og således, som det vil fremgå, fastlægger en obligatorisk due diligence forpligtelse og dertilhørende handlepligt, som er sanktioneret, herunder i form af et civilretligt ansvar.

5. Den hidtidige retstilstand efter dansk ret

I nærværende afsnit vil den hidtidige retstilstand efter dansk søges beskrevet og analyseret. Det vil således i afsnit 5.1 blive undersøgt, i hvilket omfang virksomheder kan pålægges ansvar for datterselskabs negative indvirkninger. Hernæst vil det i afsnit 5.2 blive undersøgt, i hvilket omfang dette er tilfældet for virksomheders forretningsforbindelser. Betragtningerne herfra vil blive brugt i afsnit 7 i forbindelse med sammenligningen af den hidtidige udgangspunkt efter dansk ret med retsstillingen efter CSDDD.

5.1. Virksomheders ansvar for et datterselskabs negative indvirkninger

5.1.1. Baggrund

Der findes, så vidt ses, ingen dansk lov, der pålægger virksomheder ansvar for datterselskabers negative indvirkninger, ligesom det eksempelvis kendes fra den franske ”Law on Duty of Vigilance”, jf. ovenfor i afsnit 4.

Spørgsmålet er sparsomt behandlet i dansk litteratur, og der er endnu ikke forelagt de danske domstole sager, der belyser retsstillingen.²³ Karsten Engsig Sørensen angiver, at der »internationalt findes flere eksempler på sager, hvor sagsøgerne søger at gøre moderselskabet ansvarligt for den skade, som datterselskabet har påført sine interessenter [...] og pålægger moderselskabet ansvar, fordi det har forholdt sig passivt, med det resultat, at datterselskabets interessenter har lidt tab. Forud for passiviteten har dommene dog på forskellig vis bidraget til at give disse interessenter en opfattelse af, at det vil beskytte dem, og der pålægges derfor i disse sager moderselskabet en handlepligt.«²⁴

Claire Bright m.fl. anfører, at der særligt i engelsk og hollandsk domspraksis findes sager, hvor et moderselskab pålægges en ”duty of care” over for interessenter, der er blevet forvoldt skade som følge af datterselskabets aktiviteter.²⁵ Især den nyere engelske dom i *Chandler v Cape plc*²⁶ forekommer interessant i sammenhængen. Dommen, som blev afsagt af England and Wales Court of Appeal, er en principiel (”landmark”) afgørelse, der i England i almindelighed anses for at have åbnet op for, at en interessent, under visse betingelser, kan sagsøge et moderselskab for dets datterselskabers dispositioner.²⁷

²² Ibid., s. 17. Også Tyskland og Norge har indført lignende, dog mindre indgående, due diligence regler, jf. *ibid.*, s. 13

²³ Karsten Engsig Sørensen (2020), s. 300.

²⁴ Ibid.

²⁵ Claire Bright m.fl. (2021), s. 674. Se samme forfatter for et overblik over denne type af sager i øvrigt.

²⁶ *Chandler v. Cape Plc* [2012] EWCA Civ 525

²⁷ James Goudkamp (2017), s. 560 f.

Afgørelsen inddrages i denne afhandling, fordi den indeholder interessante præmisser af generel rækkevidde. Hensigten hermed er at belyse, hvilke præmisser der lægges til grund for ansvaret i *Chandler v Cape plc* og herefter i afsnit 5.1.3 perspektivere hertil i forbindelse med drøftelsen af, hvad der gælder i henhold til dansk ret, nu hvor der ikke findes dansk retspraksis herom. Dommen vil således blive gennemgået og analyseret i det følgende, hvor der vil være fokus på ansvarsvurderingen, herunder hvad der kræves for, at virksomheder pålægges en handlepligt.

5.1.2. *Chandler v Cape plc*²⁸

Sagen omhandlede David Chandler, som havde været ansat i et datterselskab (*Cape Building Products Ltd.*), der var 100% ejet af *Cape plc* gennem en periode på lidt over 18 måneder i årene 1959-1961. I 2007 blev Chandler diagnosticeret med lungesygdommen asbestose som skyldtes, at han under hans ansættelse hos *Cape Building Products Ltd.* havde indåndet asbestfibre, idet støv fra den fabrik, Chandler arbejdede ved, migrerede hen til det område, hvor han arbejdede. Skaden var ikke forsikringsdækket, hvad der skyldtes at asbestose var dækningsundtaget i forsikringspolisen. Der kunne ligeledes ikke rettes et krav mod datterselskabet, da det ikke længere eksisterede.²⁹

Appeldomstolen fandt, at *Cape Plc* var underlagt en "duty of care"³⁰ over for Chandler i det konkrete tilfælde. Herudover formulerede Lady Justice Arden fire omstændigheder for, hvornår virksomheder almindeligvis er ansvarlige for sine datterselskabers medarbejderes helbred og sikkerhed³¹, jf. præmis [80]:

»In summary, this case demonstrates that in appropriate circumstances the law may impose on a parent company responsibility for the health and safety of its subsidiary's employees. Those circumstances include a situation where, as in the present case, (1) the businesses of the parent and subsidiary are in a relevant respect the same; (2) the parent has, or ought to have, superior knowledge on some relevant aspect of health and safety in the particular industry; (3) the subsidiary's system of work is unsafe as the parent company knew, or ought to have known; and (4) the parent knew or ought to have foreseen that the subsidiary or its employees would rely on its using that superior knowledge for the employees' protection. [...]»«

Afgørelsen synes at tillægge moderselskabets indflydelsesgrad stor vægt, og dernæst det forhold at moderselskabet, på trods af dets viden, forholdt sig passiv. I relation til graden af indflydelse udøvede *Cape plc* i betydeligt omfang en sådan indflydelse med hensyn til datterselskabets aktiviteter. Som det fremgår af [73], gav *Cape plc* instrukser vedrørende produkterne, eksempelvis produktblandinger, og godkendte administrationen af datterselskabets operationer. Desuden krævedes samtykke fra *Cape Plc* til afholdelsen af kapitaludgifter. Dette tydede således på, at bestemte anliggender vedrørende datterselskabet var underlagt moderselskabets skøn. Desuden var en eller flere af moderselskabets ledelsesmedlemmer med i datterselskabets bestyrelse, jf. [10 og 29].

Dette element af indflydelse synes underliggende at fremgå af omstændighed (4). Hvad denne omstændighed angår, præciserede Lady Justice Arden følgende: "For the purposes of (4) it is not necessary to show that the parent is in the practice of intervening in the health and safety policies of the subsidiary. The court will look at the relationship between the companies more widely. The

²⁸ *Chandler v. Cape Plc* [2012] EWCA Civ 525

²⁹ Jf. præmis [1-4]

³⁰ Jf. præmis [79]

³¹ Forinden havde Lady Justice Arden medgivet, at hun var enig i brugen af *Caparo*-testen, jf. Martin Petrin (2013), s. 608 f.

court may find that element (4) is established where the evidence shows that the parent has a practice of intervening in the trading operations of the subsidiary, for example production and funding issues.”, jf. præmis [80]

Det må således være en forudsætning for ansvar, at moderselskabet har udøvet en tilstrækkelig grad af indflydelse. Det er dog interessant, at præciseringen lægger op til, at moderselskabet ikke behøver intervenere i sundheds- og sikkerhedsmæssige forhold, førend der kan statueres ansvar, men at moderselskabets generelle ledelse af datteren også, efter omstændighederne, må kunne være tilstrækkeligt.

Herefter spiller moderselskabets viden en rolle. Det kræves, at virksomheden har en overlegen (”superior”) viden, jf. omstændighed (2), og at moderselskabet indså eller burde indse, at der ville blive fæstnet lid til, at moderselskabet ville intervenere, jf. omstændighed (4).

Med hensyn til omstændighed (2) udpensles det i [75], at Cape plc havde en overlegen (generel) viden i forhold til asbestindustrien og administrationen af asbestrisiko i almindelighed, smh. præmis [78]. Det skal også fremhæves, at Cape Plc havde mangeårig forudgående erfaring med asbestproduktion og det skal i forbindelse med den generelle viden også nævnes, at såvel moderselskabet som datterselskabet opererede inden for produktionen af asbestprodukter, jf. [7-8], jf. herved omstændighed (1).

Hertil følger at Cape plc havde (eller burde have haft) konkret viden om, at arbejdet ikke var sikkert, jf. således omstændighed (3). En mailkorrespondance fra 1961 afslørede, at moderselskabets koncernlæge (”group doctor”) var bekendt med risikoen forbundet med udførte arbejde i den relevante periode. Det fandtes herved godtgjort, at Cape plc havde været involveret i de sundhedsmæssige problemer vedrørende asbestproduktionen i datterselskabet, jf. [23-26 og 76].

Cape plc havde desuden forsømt den pålagte ”duty of care”. Det hed således i præmis [77]: Cape concedes that the system of work at Cape Products was defective. The judge inevitably found as a fact – and there is no appeal from this – that Cape was fully aware of the “systemic failure” [...]. Cape therefore knew that the Uxbridge asbestos business was carried on in a way which risked the health and safety of others at Uxbridge [...]. Cape plc havde således forholdt sig passiv velvidende om skadesrisikoen. Tilfældet fremstår derfor som et massivt svigt over for medarbejderne.

Appeldomstolen fastslog opsummerende, at Cape plc havde en ”duty of care” henset til den udøvede indflydelse og den viden, Cape plc havde. Cape plc havde desuden forsømt at efterleve den pålagte pligt ved at forholde sig passiv velvidende om, at der var en ”systemic failure” med mulig skade til følge.

5.1.3. Diskussion af den danske retstilstand

Det skal i det følgende, herunder med inspiration fra *Chandler v Cape plc*, diskuteres, om en virksomhed efter dansk ret kan ifalde ansvar for sine datterselskabers negative indvirkninger. Drøftelsen vil i tage udgangspunkt i, om moderselskabet kan pålægges en handlepligt – altså en pligt at gribe ind i datterselskabets aktiviteter, og hvor virksomhedens undladelse heraf kan medføre erstatningsansvar.³² (Omsorgs)forpligtelsen i *Chandler v Cape* må derfor også anses som en form for handlepligt.

Opmærksomheden i afsnittet samler sig om kapitalselskaber. Dette skyldes for det første, at der er begrænset hæftelse i disse selskaber. Omvendt er juridiske personer med personlig hæftelse i

³² Se om begrebet i Bo von Eyben m.fl. (2019), s. 71 ff. og Stig Jørgensen m.fl. (1976), s. 15 ff.

sagens natur ikke problematiske på samme måde. For det andet kan (særligt) aktie- og anpartsselskaberne siges at være de dominerende selskabsformer.³³ Det synes derfor praktisk relevant at tage udgangspunkt i disse med henblik på den senere sammenligning i afsnit 7.

Der vil henset til afhandlingens fokus på ansvarsvurderingen blive fokuseret på den erstatningsretlige synsvinkel i dette afsnit. Afhandlingen vil omvendt ikke berøre andre måder at rette krav mod et moderselskab. Krav der baserer sig på identifikationssynspunkter, sammenblanding af selskabers formuer, eller andre ansvars-/hæftelsesgennembrud, navnlig i det tilfælde, hvor der ikke er nogen realitet i selskabernes formelle adskillelse³⁴, vil således ikke blive behandlet her.

Med hensyn til hæftelsesgennembrud skal det dog særligt bemærkes, at den erstatningsretlige vinkel ikke betragtes som et eksempel på gennembrudshæftelse, og dermed en undtagelse til den begrænsede hæftelse i selskabsloven, jf. § 1, stk. 2 i denne. Den selskabsretlige litteratur opdeler også dette i to separate emner, og hvor forskellen består i, at det ene vedrører erstatningsansvar og det andet vedrører hæftelse for datterselskabet.³⁵ Dette var også gældende i *Chandler v Cape*, der ikke vedrørte et hæftelsessynspunkt, men derimod på et selvstændigt culpasympunkt.³⁶

Der er som nævnt ingen retspraksis på området, ligesom spørgsmålet er sparsomt behandlet i litteraturen. Enkelte forfattere har dog forholdt sig til spørgsmålet om virksomhedens ansvar for skade, som datterselskabet har påført sine interessenter. Vibe Ulfbeck bemærker, at det »[...] næppe (kan, red.) udelukkes, at en dansk domstol ud fra lignende ræsonnementer (som i *Chandler v Cape plc*, red.) ville kunne statuere ansvar i en tilsvarende sag«. ³⁷ Karsten Engsig Sørensen er af en lignende opfattelse og skriver, at »[...] det ikke (kan, red.) udelukkes, at et tilsvarende udfald (som i de internationale eksempler nævnt indledningsvist afsnit 5.1.1, red.) kan blive resultatet – givet de rette omstændigheder«. ³⁸

I dansk ret findes selskabslovens § 362, hvorefter en kapitalejer (moderselskabet) skal erstatte tab, som den pågældende har forvoldt forsætligt eller groft uagtsomt. Derimod antages det, at selskabslovens § 362 ikke udelukker, at der kan statures ansvar på andet grundlaget.³⁹

Satair-dommen i U 1997.364 H, antages for først gang at fastslå, at et moderselskab ansvarligt for ikke at varetage ledelsen af et datterselskab forsvarligt i den situation, hvor det reelt har overtaget ledelsen af selskabet og efter den almindelige culpanorm, jf. selskabslovens § 361.⁴⁰

Ifølge Karsten Engsig Sørensen må det afgørende for om moderselskabet kan pålægges ansvar være, »om moderselskabet blander sig i ledelsen af datterselskabet på en måde, der går ud over den indblanding, som en kapitalejer normalt praktiserer. Det er mest oplagt tilfældet, hvor moderselskabet har truffet beslutninger, der vedrører den daglige ledelse [...] (og, red.) mindre nærliggende, hvor et moderselskab alene blander sig i beslutninger, der er »sædvanlige« for en kapitalejer. Dette skulle betyde, at hvis en kapitalejer med til at beslutte en kapitalforhøjelse eller et udbytte, skal ansvaret normalt bedømmes efter § 362, stk. 1.«⁴¹

³³ Paul Krüger Andersen (2021) s. 24 f. smh. selskabslovens § 1, stk. 2 og s. 56 ff.

³⁴ Se om begreberne *ibid.* s. 587 f. og Karsten Engsig Sørensen (2020), s. 300 ff.

³⁵ Paul Krüger Andersen (2021), s. 585 ff., Karsten Engsig Sørensen (2020), s. 292 ff., smh. s. 300 ff., Erik Werlauff (2019), s. 661 smh. s. 735 ff.

³⁶ Vibe Ulfbeck i ET.2013.315 ff.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Karsten Engsig Sørensen (2020), s. 300.

³⁹ *Ibid.* s. 292 f. og Paul Krüger Andersen (2021), s. 585.

⁴⁰ Karsten Engsig Sørensen (2020), s. 293 f. Se også Paul Krüger Andersen (2021), s. 585.

⁴¹ Karsten Engsig Sørensen (2020), s. 294.

Man kan derfor ud fra det ovenstående spørge, hvad der skulle være til hinder for, at et *moderselskab*, der reelt har overtaget ledelsen af et selskab, kan ifalde et ansvar for datterselskabets negative indvirkninger ud fra en almindelig culpanorm. Omstændighederne skulle i så fald minde om *Chandler v Cape plc*, hvor moderselskabet udøvede betydelig indflydelse/kontrol i relation til datterselskabets daglige ledelse. Der består imidlertid den forskel, at moderselskabet i *Satair*-afgørelsen foretog en *aktiv handling*, som bestod i at sælge et såkaldt overskudsselskab på en uforvarlig måde med tab til følge for skattevæsenet, hvorimod det her diskuteres i hvilket omfang, man ifalder ansvar for sine *undladelser* og dermed manglende indgriben.

Det har stedse været fremhævet som udgangspunkt, at man ikke ifalder erstatningsansvar for sine undladelser.⁴² Bo Von Eyben m.fl. bemærker dog, at udgangspunktet kun kan fastholdes, »hvis der er tale om »egentlige« undladelser, dvs. tilfælde, *hvor der ikke for den potentielt ansvarlige er nogen forudgående forbindelse til den farlige situation*. [...] der er utallige tilfælde [...] hvor en person kan ifalde erstatningsansvar for en adfærd, der kan karakteriseres som en undladelse, men som ikke udgør en undladelse i den nævnte forstand, fordi den pågældende selv har bidraget til at skabe den situation, som rummer risiko for skade.«⁴³

Man kan argumentere for, at moderselskabet netop har bidraget til at skabe den situation, der rummer risiko for skade i det tilfælde, hvor moderselskabet, lignende situationen i *Chandler v Cape*, reelt har overtaget ledelsen af datterselskabet. Det er omvendt svært at argumentere for, at moderselskabet i *Chandler v Cape* ikke bidrog hertil, når en flerhed af beslutninger var overladt til moderselskabets skøn, og når der henses til, at de fortsatte operationerne velvidende om de sundhedsmæssige risici. Der er altså næppe tale om en »egentlig» undladelse.

Man kan ligeledes argumentere for, at ansvar for undladelser er mere vidtgående end ansvar for aktive handlinger uanset hvad, idet man ikke må forholde sig passiv. De hensyn der kan anføres til støtte for, at man ikke ifalder ansvar en undladelse, synes dog ikke at være fremtrædende i dette tilfælde, eftersom moderselskabet selv har bidraget til den situation, den nu skal handle på. Synspunktet må i hvert fald stå markant svagere i disse tilfælde.

Satair-dommen vedrørte ligeledes, i modsætning til *Chandler v Cape*, almindelig formueskade.⁴⁴ Man kan derfor spørge, om danske domstole vil være mere eller mindre tilbøjelige til at statuere ansvar for negative indvirkninger i forhold til datterselskabets interesser. Spørgsmålet kan næppe besvares entydigt. Man kan i hvert fald hævde, at det tiltagende omfang af sager, der ses internationalt om spørgsmålet, er udtryk for at agendaen har indvundet større opmærksomhed og prioritet, når man sammenligner med, hvad der gjaldt forinden.⁴⁵ Det kan på denne baggrund ikke udelukkes, at danske domstole vil være villige til at statuere ansvar i disse tilfælde.

Hertil kommer spørgsmålet om »den erstatningsretlige vinkel». Man kan således hævde, at man ikke bør anerkende ansvar henset til den begrænsede hæftelse, jf. selskabslovens § 1, stk. 2, som kan siges at være den selskabsretlige vinkel. Dette skyldes, at der i praksis næppe er stor forskel på, om man mødes med et erstatningskrav eller et krav baseret på gennembrudshæftelse, hvortil sidstnævnte er en undtagelse til den begrænsede hæftelse. *Satair*-dommen synes dog at vise, at dansk ret anerkender den erstatningsretlige vinkel uanset berøringsfladen med selskabsretten. Det kan dog undre, om dette også er tilfældet i en sag om negative indvirkninger, og hvor der er tale om et undladellesansvar. Det kan dog ikke udelukkes, at de danske domstole, særligt henset til

⁴² Bo von Eyben m.fl. (2019), s. 71 f. Se også Torsten Iversen, 2. del (2019), s. 206 f.

⁴³ Bo von Eyben m.fl. (2019), s. 71 f.

⁴⁴ Se eksempelvis også U 2006.3050 H, der også vedrørte formueskade.

⁴⁵ Se således Claire Bright m.fl. (2021) s. 668 ff. og s. 674 ff.

bevægelserne i international domspraksis, vil være villige til at pålægge virksomheder ansvar for et datterselskabs negative indvirkninger på dets interessenter givet de rette forudsætninger, og særligt hvis der er tale om et massivt svigt over for interessenterne som i *Chandler v Cape*.

Sammenfattende kan det ikke udelukkes, at danske domstole vil være villige til at pålægge virksomheder ansvar for et datterselskabets negative indvirkninger på dets interessenter under de rette forudsætninger. Ansvarret må forudsætte, at virksomheden reelt har overtaget ledelsen af datterselskabet. Det er uklart, om sagen ville skulle afgøres som i *Chandler v Cape*, derved at en ”duty of care” pålægges ud fra et forventningssynspunkt, jf. omstændighed (4). Det materielle resultat, det vil sige erstatning til skadelidte, vil dog være det samme uanset.

5.2. Virksomheders ansvar for en forretningsforbindelses⁴⁶ negative indvirkninger

Det skal herefter undersøges, i hvilket omfang virksomheder ifalder ansvar for sine forretningsforbindelsers negative indvirkninger efter dansk ret, hvad skyldes, at CSDDD i visse tilfælde også hjemler ansvar for forretningsforbindelsers negative indvirkninger. Det kan eksempelvis forestilles, at virksomhed aftager produkter fra en leverandør, der begår menneskerettighedsbrud i udlandet, og virksomheden bliver bekendt hermed. Det forudsættes i afsnittet, at virksomheden ikke helt eller delvist ejer leverandøren, eller på anden vis kan udøve egentlig indflydelse herpå.

Emnet om virksomheders ansvar for forretningsforbindelsers handlinger eller undladelser ses ikke behandlet i dansk litteratur, ligesom der, for så vidt ses, heller ikke findes dansk retspraksis herom. Vibe Ulfbeck behandler dog problemstillingen med hensyn til underleverandører. Her bemærker hun, at det, sammenholdt med ansvar for datterselskabets adfærd, som udgangspunkt må »være langt vanskeligere at komme igennem med ansvarssager, når det angår en underleverandør« og henviser til virksomhedens begrænsede indflydelse på underleverandøren.⁴⁷

Forfatterens betragtninger vedrørende underleverandører må tilsluttes, og rationalet må antages at kunne overføres til forretningsforbindelser. Begrundelse for at pålægge virksomheder ansvar over for datterselskabers negative indvirkninger beror, som det fremgår oven for i afsnit 5.1.3, i vidt omfang på den udøvede indflydelse. Moderselskabet kan således udøve ”egentlig” indflydelse med hensyn til dets datterselskabers qua moderselskabets bestemmende indflydelse, smh. selskabslovens § 7.⁴⁸ Det kan dog forestilles, at større danske virksomheder kan påvirke deres leverandører betydeligt gennem deres forhandlingsposition, men denne indflydelse må, modsat hvad der gælder med hensyn til datterselskaber, anses for ”uegentlig”. Situationen er dermed også en anden. Hvor et ansvar i relation til datterselskabets adfærd beror på, at moderselskabet reelt har ledet selskabet, og herigennem bidrager til at skabe situationen, der rummer risiko for skade, kontrollerer virksomheden ikke en uafhængig leverandør. Virksomheden kan derfor næppe på samme måde siges at have bidraget til skaden.

I den forbindelse kan der drages paralleller til retsstillingen vedrørende hvervgivers ansvar for selvstændigt virkende hvervstageres fejl. I litteraturen angives det, at hvervgiver som udgangspunkt ikke er ansvarlig for hvervstagerens skadevoldende handlinger over for tredjemand, i mod-

⁴⁶ Begrebet forretningsforbindelse vil gennemgående blive brugt i afhandlingen. Begrebet er valgt som udtryk for en part, der både kan være en del af virksomhedens up- eller downstream aktiviteter (modsat eksempelvis ”leverandør”, hvor tankerne alene ledes hen på upstream aktiviteterne), ligesom dette i vidt omfang er tilfældet i CSDDD, jf. afsnit 6.

⁴⁷ Vibe Ulfbeck i ET.2013.315 ff.

⁴⁸ Se også Paul Krüger Andersen (2021), s. 613 f. om moderselskabets ledelsesret af koncernen.

sætning til det tilfælde hvor en arbejdsgivers ansatte forvolder skade på tredjemand, hvor arbejdsgiveren som udgangspunkt er ansvarlig for den ansattes skadeforvoldende handling, jf. Danske Lov 3-19-2. Forskellen består her i, at hvervtageren, modsat arbejdstageren, ikke er underkastet nogen form for instruktionsmyndighed.⁴⁹

Perspektiveringen synes at vise, at indflydelse er et afgørende kriterium for, om man kan siges at være ansvarlig for en andens handling eller undladelse, herunder for forretningsforbindelsers negative indvirkninger. Moderselskabet kan gennem sine ejerandele udøve forvaltningsmæssige beføjelser i datterselskabet, ligesom arbejdsgiveren i medfør af sin instruktionsmyndighed kan udøve indflydelse på, hvad arbejdstageren foretager sig.

Virksomheden har, som nævnt, en vis (uegentlig) indflydelse over sine forretningsforbindelser, men denne indflydelse fremstår som klart udgangspunkt ikke tilstrækkelig. I sidste ende er det den pågældende forretningsforbindelse der selv vurderer, om forbindelsen ønsker at efterkomme virksomhedens eventuelle påbud vedrørende forbindelsens potentielle eller aktuelle negative indvirkninger, med faren for at miste virksomheden som kunde.⁵⁰ Dette kan ikke sammenlignes med den indflydelse et moderselskab kan udøve på sit datterselskab eller arbejdsgiverens instruktionsmyndighed. Det kan dog næppe helt udelukkes, at der ville kunne opstå en situation, hvor virksomheden i tilstrækkeligt omfang har bidraget til at skabe situationen, der rummer risiko for skade, men dette må have undtagelsens karakter.

Udgangspunktet er desto klarere i relation til virksomhedens indirekte forretningsforbindelser, altså hvor forretningsforbindelsen ikke er virksomhedens medkontrahent, men eksempelvis en underleverandør i virksomhedens værdikæde. Det må alt andet lige gennemsnitligt være nemmere at påvirke ens umiddelbare medkontrahent sammenlignet med den indirekte forretningsforbindelse. Det må dog naturligvis vurderes konkret i hvert enkelt tilfælde.

Sammenfattende må det klare udgangspunkt være, at virksomheder ikke efter dansk ret ifalder ansvar for dets forretningsforbindelsers negative indvirkninger. Dette er desto klarere, hvor der er tale om ansvar for en indirekte forretningsforbindelse.

6. Retsstillingen ifølge CSDDD

6.1. Fremgangsmåde

Dette afsnit søger at beskrive i hvilket omfang det forventes, at virksomheder ifalder ansvar for deres datterselskabers og forretningsforbindelsers negative indvirkninger ifølge CSDDD, hvis det vedtages.

Direktivet er i skrivende stund fortsat genstand for førstebehandling.⁵¹ Der findes således ingen endelig direktivtekst, som afhandlingen kan tage udgangspunkt i. Derimod vil der blive taget udgangspunkt i de direktivtekster/kompromistekster, som i skrivende stund er vedtaget fra de tre institutioner, der spiller en rolle i forbindelse med direktivets tilblivelse.⁵²

⁴⁹ Bo Von Eyben m.fl. (2019), s. 190 f. Se også Stig Jørgensen (1976), s. 91 f.

⁵⁰ Virksomheden kan selvfølgelig bringe samarbejdet til ophør, men det forekommer ret indgribende at kræve af virksomheder.

⁵¹ Procedure 2022/0051/COD, EUR-LEX.

⁵² Karsten Engsig Sørensen m.fl. (2022), s. 64 og 148 ff.

Således vedtog Kommissionen sit forslag til udformningen af CSDDD den 23. februar 2022⁵³. Senere vedtog Rådet sin forhandlingsposition (generelle indstilling af 30. november 2022)⁵⁴ og senest (den 25. april 2023) vedtog Parlamentets Retsudvalg sin forhandlingsposition⁵⁵. Disse tekster er de seneste direktivtekster fra henholdsvis Kommissionen, Rådet og Parlamentet. Det er derfor fundet mest hensigtsmæssigt at tage udgangspunkt i disse. Det næste procedureskridt er, at Parlamentet vedtager sit forhandlingsmandat på plenarmødet⁵⁶, hvilket forventes afholdt den 31. maj 2023⁵⁷. Det har således ikke været muligt at inddrage lovgivningsmateriale, der er fremkommet på den dato eller herefter, henset til tidspunktet for afhandlingens indlevering.

I den følgende behandling af CSDDD vil der blive taget udgangspunkt i disse tre direktivtekster, der således løbende vil blive sammenholdt. Dette er nødvendigt, eftersom direktivteksten er genstand for forhandling blandt de tre lovgivende institutioner, hvorfor den endelige version af CSDDD må forventes at være en blanding af direktivteksterne. Afhandlingen vil således fremhæve forskelle og ligheder mellem de retstillinger, der forslås i direktivteksterne. I de tilfælde, hvor artikelnumre, betragtningsnumre eller indholdet på anden vis er sammenfaldende i de tre tekster, vil den blotte angivelse af ”CSDDD” eller ”direktivet” være at betragte som en fælles henvisning til alle tre direktivtekster.

6.2. Direktivets anvendelsesområde og omfang af due diligence forpligtelsen

Det vil i nærværende afsnit blive undersøgt, hvilke virksomheder der er omfattet af CSDDD, og hvem due diligence forpligtelsen retter sig imod. Dette sker med det hovedformål at undersøge, om det er muligt for virksomheder at undgå direktivets ansvarsordning ved at sprede dets aktiviteter, foretage omstruktureringer eller lignende. Afsnittet vil også som afledt effekt give en basal introduktion til, hvornår forpligtelserne efter CSDDD aktualiseres.

6.2.1. Anvendelsesområde

CSDDD finder anvendelse på virksomheder stiftet i medlemsstater⁵⁸, der opfylder betingelserne i artikel 2(1)(a) og 2(1)(b). En ”virksomhed” defineres i artikel 3(a)(i) som en juridisk person, der er oprettet som en af de retlige former, opført i bilag I til direktiv 2013/34/EU. For dansk vedkommende omfatter dette aktieselskaber, kommanditaktieselskaber og anpartsselskaber.⁵⁹

Ifølge Kommissionens og Rådets direktivtekster omfattes desuden virksomheder, der er opført i bilag II til direktiv 2013/34/EU, som »udelukkende består af virksomheder, der er organiseret under en af de retlige former, der er omfattet af nr. i) og ii).« Dette er for dansk vedkommende kommanditselskaber (K/S) og interessentskaber.

Dette må betyde, at hvis eksempelvis et K/S er 100% ejet af en eller flere anpartsselskaber, så vil K/S’et kunne være omfattet af direktivet. Ifølge ordlyden må dette dog også betyde, at hvis eksempelvis A K/S er 95% ejet af et anpartsselskab og 5% af et andet K/S, så vil A K/S ikke være omfattet, da A K/S ikke *udelukkende (entirely)* består af virksomheder, der er nævnt efter artikel 3(a)(i-ii). Dette åbner op for, at der ville kunne foretages omstruktureringer eller flyttes aktiviteter,

⁵³ COM(2022) 71 final af 23.2.2022, (herefter ”Kommissionens direktivtekst”).

⁵⁴ 15024/1/22 REV 1 af 30.11.2022 (herefter ”Rådets direktivtekst”).

⁵⁵ Report - A9-0184/2023 af 08.05.2022 (herefter ”Retsudvalgets direktivtekst”). I skrivende stund er teksten alene affattet på engelsk, hvorfor citationer herfra derfor vil være på engelsk.

⁵⁶ Corporate Sustainability: firms to tackle impact on human rights and environment, JURI, 25. april 2023.

⁵⁷ Se 2022/0051(COD), Corporate Sustainability Due Diligence, forecasts, Legislative Observatory.

⁵⁸ Direktivet finder under visse betingelser anvendelse på tredjelandsvirksomheder, jf. artikel 2(2). Dette behandles ikke her, idet specialet har et dansk perspektiv.

⁵⁹ Der er i Kommissionens og Retsudvalgets direktivtekster lagt op til, at finansielle virksomheder, er omfattet, jf. artikel 3(a)(iv). Hvad dette nærmere indebærer skal ikke behandles her.

så det eksempelvis i stedet bliver et K/S, der opfylder tærskelværdierne, men som ikke *udelukkende* består af de virksomheder, der er nævnt efter artikel 3(a)(i-ii). Retsudvalgets direktivtekst gør dog op med dette, idet artikel 3(a)(i) her henviser til både bilag I og II, hvorefter kommandit-selskaber og interessentskaber vil være omfattet uanset ejerforholdet.

En virksomhed (i direktivets forstand) er herefter omfattet, hvis den opfylder tærskelværdierne i artikel 2(1), hvor der både er en *omsætningstærskel* og en *personel tærskel*. Hvis virksomheden overstiger begge tærskler, finder direktivet anvendelse.

Hertil sonder Kommissionens og Rådets direktivtekster mellem en generel tærskel i artikel 2(1)(a) og en sektorspecifik med lavere tærskler i artikel 2(1)(b), men Retsudvalgets tekst alene har én samlet, dog lavere, generel (individuel) tærskel, jf. artikel 2(1)(a) i denne.

Karsten Engsig Sørensen bemærker med hensyn til Kommissionens tekst, at tærskelværdierne gælder individuelt, hvilket åbner op for spekulationsmuligheder i relation til koncernstrukturer, derved at koncernen kan sprede sine aktiviteter ud på flere selskaber således, at disse selskaber ikke individuelt overstiger tærskelværdierne, eller i det mindste sørge for at de mest ”risikable virksomheder” ikke overstiger tærsklerne.⁶⁰

Forfatteren påpeger ligeledes, at de individuelle tærskelværdier kan betyde, at koncernen kan lade et holdingselskabet, der ikke er omfattet af direktivet, eje de ”risikable virksomheder”, hvorefter denne gren af koncernen undslipper direktivets forpligtelser og dermed også ansvar. Dette forudsætter, at de ”risikable virksomheder” ikke selv overstiger tærskelværdierne. Dette betyder derfor, at man kan lade dele af koncernen være undtaget fra direktivet. Hvis der er et datterselskab i en anden gren af koncernen, der opfylder tærskelværdierne, vil datterselskabet selvstændigt være omfattet af due diligence-forpligtelsen, hvorefter datterselskabet selv blandt andet vil skulle foretage due diligence (alene) med hensyn til sine egne datterselskaber.⁶¹

Rådets direktivtekst gør ikke op med problematikken. I Retsudvalgets direktivtekst er der indsat følgende bestemmelse i artikel 2(1)(b): »the company did not reach the thresholds under (a) but is the ultimate parent company of a group that had 500 employees⁶² and a net worldwide turnover of more than 150 million [...]«.

Artikel 2(1)(b) i Retsudvalgets direktivtekst synes således at lægge op til, at hvis det ultimative moderselskab på koncernbasis opfylder disse (forhøjede) tærskelværdier, så vil det ultimative moderselskab være omfattet af forpligtelserne efter CSDDD. Retsudvalgets direktivtekst må derfor væsentligt anses for at gøre op med den oven for nævnte problematik, som består i Kommissionens og Rådets direktivtekster. Det vil således for tilstrækkeligt store virksomheder ikke være muligt at sprede sine aktiviteter ud på flere selskaber, eller lade et ikke-omfattet holdingselskab lede koncernen, hvis altså tærskelværdierne på koncernbasis er opfyldt.

Samlet set er der ifølge Kommissionens og Rådets direktivtekster flere muligheder for at undgå direktivets forpligtelser og direktivets ansvarsordning ved at udsprede virksomhedens aktiviteter eller foretage omstruktureringer. Retsudvalgets direktivtekst gør dog op med disse problematikker, herunder ved at indføre tærskelværdier på koncernbasis.

⁶⁰ Karsten Engsig Sørensen (2022), s. 119 f.

⁶¹ Se *ibid.*, s. 120

⁶² Det er formentlig en lapsus, at der alene står »had 500 employees« og ikke »had more than 500 employees«. Det er således næppe meningen, at det ultimative moderselskab skal have *præcist* 500 ansatte.

6.2.2. Hvem er omfattet af due diligence forpligtelsen?

Det må dernæst undersøges, hvem der er omfattet af due diligence forpligtelsen. Det skal med andre ord undersøges, hvem virksomheden⁶³ skal undersøge med hensyn til sine due diligence bestræbelser – og er dermed også, hvem der slipper for at blive undersøgt.

Svaret herpå følger i udgangspunktet af artikel 1(1) og 6(1). I første række skal virksomheden undersøge sine egne aktiviteter. Dernæst er *datterselskabers* aktiviteter omfattet. Karsten Engsig Sørensen anfører, i relation til Kommissionens direktivtekst, at datterselskabet blot skal være en juridisk person, men at datterselskabet må antage enhver selskabsform. Han henviser til, at der i artikel 3(d) blot henvises til »en juridisk person«, og at der hverken henvises til bilag I eller II i direktiv 2013/34/EU. Denne opfattelse og dens betragtninger må tilsluttes. Der er ikke sket ændringer herfra i Rådets direktivtekst. Retsudvalgets tekst ændrer heller ikke herpå, idet der dog også henvises til artikel 2(10) i direktiv 2013/34/EU, men der henvises ikke her til nogen bestemt selskabsform, ligesom årsagen til henvisningen formentlig er en anden, jf. nedenfor. Der er derfor ikke mulighed for undgå direktivets ansvarsordning ved eksempelvis en omdannelse.

Om der er etableret et koncernforhold, afgøres efter artikel 2(1)(f) i direktiv 2004/109/EF, hvor det angives, at der skal være tale om en »kontrolleret virksomhed«. ⁶⁴ Det udgør »enhver virksomhed, i) i hvilken en fysisk person eller juridisk enhed besidder flertallet af stemmerettighederne, eller ii) i hvilken en fysisk person eller juridisk enhed har ret til at udnævne eller afsætte et flertal af medlemmerne i administrations-, ledelses- eller tilsynsorganet, og i hvilken den pågældende samtidig er aktionær eller deltager, eller iii) i hvilken en fysisk person eller juridisk enhed er aktionær eller deltager, og i hvilken den pågældende i medfør af en aftale med andre aktionærer eller deltagere i virksomheden alene kontrollerer flertallet af henholdsvis aktionærernes eller deltagernes stemmerettigheder, eller iv) over hvilken en fysisk person eller juridisk enhed har ret til at udøve eller faktisk udøver bestemmende indflydelse eller kontrol.«

Alessio Paces hævder, at »Corporate groups can get around this definition«, men angiver ikke hvordan. ⁶⁵ Karsten Engsig Sørensen påpeger, at definitionen formentlig ville omfatte de fleste af de virksomheder, der er del af en koncern. Han påpeger også, at 50-50 ejede joint ventures efter omstændighederne ikke vil være omfattet af due diligence forpligtelsen henset til definitionen.

Definitionen synes at dække en lang række tilfælde, men der vil i sagens natur være tilfælde, hvor ansvaret kan undgås, eksempelvis ved at vælge et 50-50 ejet joint venture, i stedet for en anden ejerfordeling. Definitionen ses dog ikke at indebære en oplagt ”omgåelsesmulighed”.

Der kan herefter rejses det spørgsmål, om indirekte datterselskaber er omfattet af forpligtelsen. Altså eksempelvis hvis virksomhed A, der er omfattet af direktivets anvendelsesområde, er moderselskab til virksomhed B, hvor virksomhed B så er moderselskab til virksomhed C. Spørgsmålet er altså, om due diligence forpligtelsen kan udstrækkes til virksomhed C (og virksomhed D, E, F osv.), som virksomhed A kun indirekte har ejerskab over?

⁶³ Når *virksomheder* eller *moderselskaber* fremadrettet nævnes, forudsættes det, at de er omfattet af direktivets anvendelsesområde, idet de opfylder betingelserne i artikel 2.

⁶⁴ Retsudvalget direktivtekst henviser, som nævnt, også til artikel 2(10) i direktiv 2013/34. Direktivteksten gør det dog klart, at det er kontroldefinitionen i artikel 2(1)(f) i direktiv 2004/109, der er bestemmende, om der er etableret et koncernforhold.

⁶⁵ Alessio Paces i Supply Chain Liability in Corporate Sustainability Due Diligence Directive Proposal, ecgi blog, 12 april. 2022.

Karsten Engsig Sørensen bemærker i relation til Kommissions direktivtekst, at det ikke ligner, at indirekte datterselskaber er omfattet. Han påpeger, at indirekte datterselskaber ville være omfattet af direktivet, hvis artikel 3(d) også henviste til artikel 2(2) i direktiv 2004/109/EF, hvad der dog ikke er tilfældet, og man blot ville kunne indsætte et holdingselskab mellem virksomheden, og det ellers relevante datterselskab for at undgå direktivets forpligtelser.⁶⁶ Synspunktet om, at indirekte datterselskaber ikke er omfattet må tilsluttes, idet der hverken i artikel 3(d) eller andre steder i CSDDD er holdepunkter i ordlyden herfor. Man kan derfor, som angivet af Karsten Engsig Sørensen, indsætte et holdingselskab, hvorefter det relevante datterselskab alene er et indirekte datterselskab, der ikke er omfattet af forpligtelserne. Det er imidlertid vanskeligt at nå til det resultat, at indirekte datterselskaber er omfattet, når CSDDD alene henviser til artikel 2(1)(f). Rådets direktivtekst ændrer ikke herpå.

I Retsudvalgets direktivtekst henvises der, som nævnt, til artikel 2(10) i direktiv 2013/34/EU, hvor et datterselskab defineres som »en virksomhed, der er kontrolleret af en modervirksomhed, herunder enhver dattervirksomhed af den øverste modervirksomhed« (forfatterens kursivering). På engelsk hedder det: »an undertaking controlled by a parent undertaking, including any subsidiary undertaking of an ultimate parent undertaking« (forfatterens kursivering).

Den citerede bestemmelse forekommer tvetydig. Man kan på den ene side sige, at hvis ikke indirekte virksomheder er omfattet, så er den kursiverede tekst indholdsløs. Direkte datterselskaber til den ultimative modervirksomhed vil således være omfattet som moder-/datterrelation uanset den kursiverede del. Ordvalget *øverste modervirksomhed (ultimate parent undertaking)* synes ligeledes at hentyde til en vertikal kæde – ellers forekommer ordvalget noget tilfældigt. En udeladelse af *øverste* ville således ikke fraberøve den modsatrettede forståelse, altså at bestemmelsen i så fald skulle referere til den øverste modervirksomheds flertallige direkte datterselskaber. Dette forekommer ikke meningsfuldt i sammenhængen. Der er mindre tvetydighed i direktivets tyske sprogudgave, hvor begrebet »mittelbar« (*kontrollierten Tochterunternehmens*) er anvendt, som i sammenhængen må oversætte til ”indirekte”. I denne sprogudgave er det derfor mere tydeliggjort, at indirekte datterselskaber er omfattet.

Man *kan* på den anden side argumentere med, at ordet ”herunder” må forstås som en præcisering af sætningens første led, der mest nærliggende henviser til direkte selskaber. Det første led synes derimod ikke at udelukke, at indirekte datterselskaber også kan være omfattet. Teksten må nærliggende forstås på den måde, at dattervirksomheder selv kan være modervirksomheder i en underkoncern, hvorved samtlige underliggende lag af datterselskaber under den øverste modervirksomhed bliver til døtre heraf på trods af, at de samtidig selv er et moderselskab i en underkoncern.

Der synes samlet at være flest holdepunkter for, at indirekte datterselskaber er omfattet af artikel 2(10), hvilket derfor udelukker, at der efter Retsudvalgets direktivtekst kan indsættes et mellem-liggende holdingselskab, der fritager det ellers relevante datterselskab fra at være omfattet af due diligence forpligtelsen.⁶⁷

⁶⁶ Karsten Engsig Sørensen (2022), s. 121.

⁶⁷ *Datterselskaber* vil derfor fremadrettet, i forbindelse med CSDDD, forstås som inkluderende indirekte datterselskaber for Retsudvalgets direktivteksts vedkommende, men ikke for Kommissionens og Rådets direktivtekster.

Der kan herefter rejses spørgsmål om, hvorvidt virksomheden også skal foretage due diligence med hensyn til datterselskabernes værdi-/aktivitetskæder.⁶⁸ Karsten Engsig Sørensen anfører i forhold til Kommissionens direktivtekst, at det er klart, at der skal foretage due diligence med hensyn til datterselskabets aktiviteter, men at forpligtelsen muligvis ikke omfatter datterselskabets værdikæde.⁶⁹

Det fremgår af artikel 6 i Rådets direktivtekst⁷⁰, at »Member States shall ensure that companies take appropriate measures to identify actual and potential adverse impacts arising from their own operations or those of their subsidiaries and, where related to *their* value chains of activities, those of *their* business relationships [...]« (forfatterens kursivering).

Som påpeget af Karsten Engsig, er der en vis usikkerhed i ordlyden. Ordet *their* kan enten forstås som en tilbagehenvisning til *companies*, eller som en henvisning til såvel *companies* som *subsidiaries*.⁷¹ Det samme gør sig gældende i Rådets og Retsudvalgets direktivtekster.

Det må medgives, at den engelske sprogudgave giver anledning til tvivl. Hvis man tyer til den danske sprogversion, er der ikke på samme måde tvivl. Heri hedder det, at »Medlemsstaterne sikrer, at virksomhederne træffer passende foranstaltninger til at identificere faktiske og potentielle negative indvirkninger som følge af deres egne eller deres datterselskabers aktiviteter og, hvis de er knyttet til *deres* aktivitetskæder, *deres* forretningsforbindelsers [...]« (forfatterens kursivering). Her vil *deres* skulle henvise tilbage til *datterselskabers aktiviteter*, hvilket ikke er meningsfuldt rent sprogligt, hvorimod *their* i den engelske sprogudgave kun henviser tilbage til *subsidiaries* på grund af sætningsstrukturen.

Det problematiske består i, at hvis ikke datterselskabers værdi-/aktivitetskæde⁷² er omfattet, så vil virksomheden principielt have mulighed for at flytte sine værdi-/aktivitetskæder ned på datterselskabsniveau. For aftaler der allerede er indgået, må dette forudsætte, at der er "hjemmel" til at foretage debtorskifte med den direkte forretningsforbindelse, som værdi-/aktivitetskæden er knyttet op på, men det er principielt muligt.

Teksten er som nævnt tvetydig, navnlig i den engelske version. Et forsigtigt bud er, at teksten mest nærliggende er en opremsning, der i alle tre led henviser tilbage til virksomhederne. Det synes således mere nærliggende i sammenhængen, at ordene *deres* og *their* refererer tilbage til henholdsvis *virksomhederne* og *companies* rent sprogligt, når det ikke mere eksplicit fremgår, at der også refereres tilbage til datterselskaberne.

⁶⁸ Det må her bemærkes, at direktivteksterne bruger forskellige begreber. Kommissionens og Retsudvalgets direktivtekster bruger begrebet "værdikæde", mens Rådets direktivtekst bruger begrebet "aktivitetskæde", jf. CSDDD artikel 3(g).

⁶⁹ Karsten Engsig Sørensen (2022), s. 122.

⁷⁰ Rådets direktivtekst er med henblik på citeringen af artikel 6 valgt af fremstillingsmæssige hensyn, idet det bemærkes, at selvom der i den forestående analyse tages udgangspunkt heri, afviger ordlyden i de to øvrige direktivtekster ikke afgørende afviger fra Rådets direktivtekst i relation til spørgsmålet om, hvorvidt datterselskabers forretningsforbindelser er omfattet.

⁷¹ Karsten Engsig Sørensen (2022), s. 122.

⁷² Forretningsforbindelse bruges, som nævnt, gennemgående i opgaven. Det må her bemærkes, at Rådets direktivtekst i stedet anvender terminologien *forretningspartner*, hvorfor det må præciseres, at *forretningsforbindelse* som udgangspunkt anvendes, men at terminologien *forretningspartner* vil blive anvendt, når Rådets direktivtekst analyseres. Det må også her bemærkes, at Rådets og Kommissionens direktivtekst også anvender begrebet *partner* som synonym for *forretningsforbindelse*.

Artikel 1(1)(a) peger ligeledes i retning af, at datterselskabers værdi-/aktivitetskæder ikke er omfattet. Her er *virksomhed/company* indsat frem for stedordene *deres/their*, hvorefter der ikke er her er tvivl om, at det alene er virksomhedens forretningsforbindelser, der er omfattet af due diligence forpligtelsen. Ligeledes hedder det i artikel 3(e), at en forretningsforbindelse er hængt op på, at det er en juridisk enhed med hvem *virksomheden* har en forretningsaftale. Der synes ikke at være modsatrettede fortolkningsbidrag i direktivteksterne i øvrigt.

Ordlyden i direktivet synes derfor at pege i retning af, at datterselskabets værdi-/aktivitetskæder ikke er omfattet af due diligence forpligtelsen, og at det er således kun er virksomheders (det vil sige moderselskabers hvis der er en eller flere datterselskaber) værdi-/aktivitetskæder, der er omfattet af forpligtelsen. Der synes ikke at være modsatrettede fortolkningsbidrag i den øvrige direktivtekst, der ændrer vurderingen.⁷³

Karsten Engsig Sørensen bemærker, at resultatet står i modsætning til det system, der kendes fra den soft law regulering, som direktivet er baseret på, ligesom resultatet ikke stemmer overens med direktivets formål.⁷⁴ Det må tilsluttes, at ordningen ikke forekommer hensigtsmæssig. Det kan forestilles, at de virksomheder, som direktivet søger at ramme, formentlig ofte vil være struktureret på en måde, hvorpå værdi-/aktivitetskæden i begrænset omfang vil være tilknyttet virksomheden og i større omfang tilknyttet datterselskaberne. Hvis datterselskabet så ikke selv opfylder tærskelværdierne, så vil den pågældende værdi-/aktivitetskæde ikke være omfattet af due diligence forpligtelsen. Der henses også her til, at virksomheder, som nævnt, kan søge at flytte kæden ned på datterselskabsniveau. CSDDD vil således muligvis heller ikke effektivt kunne realisere dets målsætning, hvis ikke datterselskabers værdi-/aktivitetskæder er omfattet.

Karsten Engsig Sørensen påpeger, at et datterselskabs aktiviteter kan indgå i moderselskabets værdikæde, hvis datterselskabets aktiviteter er knyttet til moderselskabets aktiviteter med henvisning til at indirekte forretningsforbindelser er omfattet, smh. artikel 3(e). Dette vil betyde, at datterselskabets værdikæde vil indgå i moderselskabets værdikæde, hvorfor datterselskabet værdikæde (og aktivitetskæde) derfor godt indirekte kan være omfattet af direktivets forpligtelser.⁷⁵

Forfatterens betragtninger må tilsluttes. En anden ting er, at må være usikkert i hvilket omfang dette betyder, at datterselskabers værdi-/aktivitetskæder er omfattet i praksis. Datterselskabets værdi-/aktivitetskæder vil dog alt andet lige være oftere indirekte være omfattet i Retsudvalgets og Kommissionens direktivtekster. Der henses her til, at disse to direktivtekster omfatter hele virksomhedens værdikæde, mens Rådets direktivtekst alene omfatter upstream aktiviteter.⁷⁶

Samlet set synes ordlyden at tale imod, at datterselskabets værdi-/aktivitetskæder skulle være omfattet af due diligence forpligtelsen med den følgende mulighed for flytte virksomhedens værdi-/aktivitetskæder ned på datterselskabsniveau og dermed i sidste ende undgå ansvar. Dette resultat synes dog at stride mod den effektive realisering af direktivets mål, og det kan derfor næppe udelukkes, at domstolene vil komme til det modsatte resultat uanset direktivets ordlyd.

⁷³ Det angives i Karsten Engsig Sørensen (2022), s. 122, at man muligvis kan argumentere for at datterselskabernes aktiviteter må sidestilles med moderselskabets, hvorefter artikel 1(1)(a) vil kunne udlægges som omfattende hele datterselskabets værdikæde. Synspunktet kan ikke afvises, men som forfatteren også angiver i forlængelse, så ville dette formentlig være at strække ordlyden temmelig meget.

⁷⁴ Karsten Engsig Sørensen (2022), s. 122.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Se nærmere om begreberne i CSDDD artikel 3(g).

6.3. Civilretligt ansvar efter direktivet

Analysen og diskussionen af det civilretlige ansvar efter CSDDD i nærværende afsnit tager sit udgangspunkt i artikel 22, idet det er den centrale bestemmelse med hensyn til virksomheders ansvar i direktivet.

Afhandlingen er, som nævnt, skrevet ud fra et dansk perspektiv. I nærværende afsnit betyder dette to ting. For det første vil terminologi og begrebsanvendelse i vidt omfang blive perspektiveret til dansk ret. Dette gøres for at sætte begreberne i relation til den systematik og forståelse, der er i dansk ret. For det andet vil der i afsnit 6.3.1.3. blive foretaget henvisninger til, hvad der gælder efter dansk ret, idet spørgsmålet her overlades til national ret.

Det må i den forbindelse nævnes, at artikel 2(4) bestemmer, at det er »den medlemsstat, hvor virksomheden har sit vedtægtsmæssige hjemsted, der har kompetence til at regulere spørgsmål, som er omfattet af dette direktiv«. Ansvar for virksomheder med vedtægtsmæssigt hjemsted i Danmark må således skulle afgøres efter dansk rets regler.⁷⁷ Desuden indeholder artikel 22(5) en bestemmelse, som må anses som en *international tvingende regel*⁷⁸, hvorefter direktivet lægger op til, at national ret finder anvendelse med hensyn til virksomhedens ansvar, selvom lovvalget ville føre til en lovgivning, der ikke er lovgivningen i en medlemsstat.⁷⁹ Dansk ret vil således i disse tilfælde skulle anvendes, desuagtet lovvalget peger på loven i et tredjeland – forudsat virksomheden har vedtægtsmæssigt hjemsted i Danmark

Der er således lagt op til, at ansvarsvurderingen, herunder bevisbedømmelsen, undertiden skal ske efter dansk ret, hvorfor det forekommer relevant i afsnit 6.3.1.3., at give et bud på den danske retsstilling med hensyn til bevisbyrdespørgsmålet.

Forinden ansvarets retlige standard (afsnit 6.3.1) og ansvarsbedømmelsen efter direktivet (afsnit 6.3.2) behandles, skal der gives en kort indføring i afsnittets terminologi og systematik.

Med hensyn til ansvarets retlige standard vil navnlig direktivets *ansvarsnorm* blive undersøgt. Denne vurdering vil tage udgangspunkt i artikel 22. Analysen af *ansvarsbedømmelsen* er en anden størrelse, idet artikel 6-8⁸⁰ terminologisk kan siges at fastlægge de forskrifter, virksomheden skal følge, eller med andre ord det adfærdsmønster, virksomheden ikke må afvige fra, hvortil artikel 22 så regulerer, om man ifalder et ansvar for en afvigelse heraf.⁸¹ Analysen af *ansvarsnormen* vil således konkret belyse, om der er tale om en form for culpa eller et objektivt ansvar. Derimod vedrører afsnittet om *ansvarsbedømmelsen* den bredere bedømmelse af, hvilke forpligtelser eller adfærd, virksomheden har eller skal efterleve ifølge direktivet. For at belyse ansvarsnormen i afsnit 6.3.1 er det dog i få tilfælde fundet nødvendigt at inddrage artikel 6-8, da det, som det også vil fremgå, næppe altid er muligt at stille skarpt mellem ansvarsnorm og normeret adfærdsmønster eller adskille de to begreber fra hinanden i den konkrete sammenhæng.⁸²

⁷⁷ Smh. Karsten Engsig Sørensen (2022), s. 127.

⁷⁸ Se om begrebet i Torsten Iversen m.fl. (2019), s. 469 f.

⁷⁹ Se også Stephane Brabant m.fl. i Enforcing Due Diligence Obligations, The Draft Directive on Corporate Sustainability Due diligence (Part 2), Verfassungsblog, 16. marts 2022.

⁸⁰ Se afsnit 6.3.2 for en uddybning af, hvorfor der fokuseres på artikel 6-8.

⁸¹ Se om forskellen mellem ansvarsnorm og overtrædelse af en forskrift i Bo Von Eyben m.fl. (2019), s. 96 ff.

⁸² Se også *ibid.*, s. 98 f.

6.3.1. Ansvarrets retlige standard

6.3.1.1. Ansvarsnorm

Det første spørgsmål er formentlig det mest grundlæggende: Hvilken form for ansvarsnorm lægger direktivets artikel 22 op til?

Spørgsmålet giver ikke anledning til tvivl med hensyn til Rådets direktivtekst. Her lægges der op til, at virksomheden ifalder ansvar, forudsat »virksomheden forsætligt eller uagtsomt har undladt at overholde forpligtelserne i artikel 7 og 8«, jf. artikel 22(1)(a).⁸³ Der er her oplagt tale om en form for culpanorm (se nærmere nedenfor i afsnit 6.3.1.2 om, hvorvidt der er tale om en national norm eller en fælleseuropæisk norm).

Spørgsmålet er vanskeligere at besvare, når der henses til Kommissionen og Retsudvalget. I disse direktivtekster anvendes ikke terminologien *forsætligt eller uagtsomt*. Tværtimod hedder det blot, at virksomheder er erstatningsansvarlige, hvis de har forsømt forpligtelserne, der henvises til i de respektive artikler 22(1), det vil sige uden nogen angivelse af om der kræves forsæt eller uagtsomhed.

Med hensyn til Kommissionens direktivtekst kan det diskuteres, om der er tale om en form for culpanorm (fault-based liability) eller et objektivi ansvar⁸⁴ (strict liability).⁸⁵ Stephane Brabant m.fl. angiver, at der må være tale om en culpanorm. Forfatteren henviser her til betragtning 15, som præciserer, at der er tale om *obligation of means* fremfor *obligation of result*.⁸⁶ Maria Inês De Oliveria og Tania Pantazi angiver også, at der er tale om en (form for) culpanorm.⁸⁷

Det synes ikke at kunne udledes af artikel 22 i hverken Kommissionens eller Retsudvalgets direktivtekst, hvilket ansvarsnorm der er tale om. Det må derfor undersøges, hvad der nærmere menes med *obligation of means*, som fremgår af betragtning 15 i alle tre direktivtekster.

Som påpeget af Stephane Brabant m.fl., jf. ovenfor, står *obligation of means* i modsætning til *obligation of result*. Begreberne stammer fra fransk ret og er formuleret af René Demogue som henholdsvis *obligation de moyens* og *obligation de résultat*.⁸⁸ Begreberne kendes tilsvarende fra dansk ret som henholdsvis *indsatsforpligtelser* og *resultatforpligtelser*.⁸⁹

I det følgende vil begreberne som de anvendes i CSDDD blive sammenlignet med den forståelse af begreberne, vi har i dansk ret, idet terminologien *obligation of means/result* kan forekomme fremmed i den sammenhæng, som begrebet anvendes i med hensyn til CSDDD, da indsats- og resultatforpligtelser almindeligvis synes omtalt i dansk obligationsretlig litteratur med hensyn til kontraktsforhold og undertiden i forhold til risikospørgsmålet.⁹⁰

⁸³ Se også Rådets direktivtekst (dansk sprogudgave) s. 9 og, for dansk rets vedkommende, Stig Jørgensen (1976), s. 35.

⁸⁴ Objektivi ansvar og strikt ansvar anses som sammenfaldende betegnelser – se Bo Von Eyben (2019), s. 181, note 1.

⁸⁵ Jf. Tania Pantazi (2022)

⁸⁶ Stephane Brabant m.fl. i Enforcing Due Diligence Obligations The Draft Directive on Corporate Sustainability Due Diligence (Part 2), Verfassungsblog, 16. marts 2022.

⁸⁷ Tania Pantazi (2022) og Maria Inês De Oliveria i Civil liability for breach of due diligence duties – First thoughts on the comparison between the European Parliament recommendations and the European Commission proposal, NOVA BHRE Blog, 22. april 2022

⁸⁸ Nico Moons (2018), s. 137 ff.

⁸⁹ Torsten Iversen, 1. del (2019), s. 110 f.

⁹⁰ Se herved *ibid.*, s. 59, 86, 110 f., 122 og Mads Bryde Andersen (2015), s. 43 ff.

Begrebet ses derimod ikke tilsvarende omtalt i den erstatningsretlige litteratur. Der henses her til, at et erstatningskrav efter artikel 22 må anses for et erstatningskrav uden for kontrakt. Bestemmelsen er møntet på, at enhver (udenforstående) skadelidt, uden nogen kontraktrelation til den skadevoldende virksomhed, kan gøre et krav gældende, hvis betingelserne herfor i øvrigt er opfyldt. Kravet baserer sig omvendt ikke på, at den ene part misligholder en forpligtelse, som vedkommende har påtaget sig ved løfte til eller aftale med en anden part.⁹¹

Begreberne bruges dog formentlig i en bredere kontekst i andre medlemsstater sammenlignet med dansk ret. Nico Moons forklarer, med reference til belgisk litteratur, begreberne således: »The obligation of result (obligation de résultat) is simply the obligation of the debtor to attain a pre-determined result. The obligation of means or conduct (obligation de moyens) on the other hand obliges the debtor “only” to give his or her best effort to reach that result, but does not make him or her responsible solely on the basis of the final outcome. The debtor must only act like a good housefather, or, in other words, in accordance with a thoughtful and careful person placed in the same circumstances. [...] He (the creditor, red) must demonstrate that the debtor has not acted as a *pater familias diligens*.«⁹²

Brugen af begrebet *obligation of means* i CSDDD giver bedre mening efter denne udlægning af begrebet – set fra et dansk perspektiv. Der spejdes her til, at brugen *pater familias diligens* synes at indikere, at *obligation of means* er udtryk for en almindelig culpanorm. Begrebet har således sin oprindelse fra romerretten og blev anvendt som en målestok for, hvordan en almindelig påpasselig person – også kaldet *bonus pater* – ville handle.⁹³ Der ses ergo at være en sammenhæng med *obligation of means* og culpabegrebet, der anvendes i dansk ret⁹⁴, da begreberne udspringer af det samme romerretlige begreb.

Maria Inês De Oliveria bemærker, at skaberen af begrebet, René Demogue, fandt, at alle ikke-kontraktuelle forpligtelse i sidste ende var *obligation of means* i relation til civilretligt ansvar⁹⁵. Dette indikerer således, at *obligation of means* i CSDDD også anvendes her i erstatning uden for kontrakt. Begrebet *obligations of means* må således dække over en form for culpaansvar, hvorimod *obligations of result* (*resultatforpligtelse*) minder om det objektive ansvar, hvor der i sidstnævnte tilfælde kan pålægges ansvar, uagtet om skadevolderen har handlet uagtsomt.⁹⁶

Sammenfattende må ansvarsvurderingen være baseret på en form for culpanorm (fault-based liability) i Kommissionens og Retsudvalgets direktivtekster, ligesom dette er tilfældet i Rådets direktivtekst.

6.3.1.2. National- eller fælleseuropæisk ansvarsnorm?

Det skal herefter undersøges, om CSDDD lægger op til, at ansvarsgrundlaget følger en national culpanorm eller om der indføres en fælleseuropæisk culpanorm.

⁹¹ Se Torsten Iversen, 2. del (2019), s. 203 ff.

⁹² Nico Moons (2018), s. 137 f.

⁹³ Ditlev Tamm (2020), s. 74. Begrebet *bonus pater* har også traditionelt være brugt som målestok i dansk erstatningsret uden for kontrakt, jf. Stig Jørgensen m.fl. (1976), s. 36.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Maria Inês De Oliveria i Civil liability for breach of due diligence duties – First thoughts on the comparison between the European Parliament recommendations and the European Commission proposal, NOVA BHRE Blog, 22. april 2022

⁹⁶ Om begreberne som formuleret i den danske erstatningsretlige litteratur, se Bo Von Eyben m.fl. (2019), s. 24

Direktivteksterne er tavsse med hensyn til spørgsmålet. I litteraturen anfører Juha Raitio, at udtryk og begreber undertiden kan have en særlig europæisk betydning, og at der derfor bliver tale et om *selvstændigt EU-retligt begreb* (*independent concept of European Union Law*). Forfatteren synes at antyde at tærsklen for, hvornår noget er et selvstændigt EU-retligt begreb er lav, men angiver ikke videre, hvad der kræves for at begreb må anses for et *selvstændigt EU-retligt begreb*. C-201/13 Deckmyn, som forfatteren også henviser til, indeholder vejledning herom.⁹⁷

I sagen, som var en præjudiciel forelæggelse, fandt EU-domstolen, at begrebet *parodi* var et selvstændigt EU-retligt begreb. I den forbindelse formulerede domstolene følgende generelle præmis (se præmis 14 i sagen): »Det bemærkes, at det i henhold til Domstolens faste praksis følger såvel af kravene om en ensartet anvendelse af EU-retten som af lighedsprincippet, at en bestemmelse i EU-retten, som ikke indeholder nogen udtrykkelig henvisning til medlemsstaternes ret med henblik på at fastlægge dens betydning og rækkevidde, normalt skal undergives en selvstændig og ensartet fortolkning i hele Den Europæiske Union, som skal søges under hensyntagen til bestemmelsens kontekst og formålet med den pågældende ordning [...]«

Det lægges i Kommissionens og Retsudvalgets direktivtekster op til, at virksomhederne er erstatningsansvarlige, hvis de ikke har opfyldt forpligtelserne i artikel 7-8 henholdsvis ikke har opfyldt forpligtelserne efter direktivet. Derimod lægges det i Rådets direktivtekst op til, at en virksomhed ifalder ansvar, forudsat »virksomheden *forsætligt eller uagtsomt* har undladt overholde forpligtelserne i artikel 7 og 8« jf. artikel 22(1)(a).

Der findes ikke i Rådets direktivtekst, herunder heller ikke i betragtningerne, nogen udtrykkelig henvisning til at fastlæggelsen af om culpanormen overlades til national ret, hvorfor »forsætligt eller uagtsomt« må for anses som selvstændige EU-retlige begreber. Det forekommer ligeledes hensigtsmæssigt at indføre en fælleseuropæisk ansvarsnorm. Den modsatte situation ville kunne betyde, at virksomheder ville kunne forum shoppe, forstået således at virksomheden ville kunne placere sig i den jurisdiktion, der er mest lempelig med hensyn til culpavurderingen.

Det samme er næppe tilfældet med hensyn til Kommissionens og Retsudvalgets direktivtekster. Disse to direktivtekster indeholder, som nævnt, næppe nogen selvstændige begreber, men indeholder alene en henvisning til, hvilken forpligtelser efter direktivet, virksomheden skal efterleve, mens culpanormen kommer til udtryk i betragtning 15, jf. ovenfor i afsnit 6.3.1.1. Det udtrykkes i den citerede præmis i sag C-201/13, at det selvstændige begreb skal findes i en »bestemmelse« (»provision«). Det er formentlig for vidtgående at anse betragtning 15 som en bestemmelse, idet betragtninger ikke er omfattet af den dispositive del af EU-retsakter, men alene skal begrunde de væsentligste bestemmelser i den dispositive del.⁹⁸ Eftersom artikel 22 ikke indeholder nogen selvstændige begreber, men essentielt set blot en viderehenvisning til artikel 6-8 tyder dette på, culpanormen i mindre grad er fælleseuropæisk sammenlignet med Rådets direktivtekst.

Konsekvensen heraf er muligvis ikke alt for vidtrækkende. Der henses her til, at det normerede adfærdsmønster efter artikel 6-8⁹⁹, som virksomhederne skal efterleve, i sig selv må anses for at indeholde selvstændige EU-retlige begreber. Således må *passende foranstaltninger* være udtryk

⁹⁷ Juha Raitio (2021), s. 541 ff.

⁹⁸ Se således Europa-Kommissionen, Europa-Parlamentet, Generalsekretariatet, Rådet for Den Europæiske Union, Fælles praktisk vejledning for Europa-Parlamentet, Rådet og Kommissionen til alle, der arbejder med affattelse af lovttekster i EU's institutioner, Den Europæiske Unions Publikationskontor, 2015, s. 31.

⁹⁹ Adfærdsmønstret er mere nuanceret, men som det redegøres for i afsnit 6.3.2, må *passende foranstaltninger* (i artikel 6-8) anses for det centrale led i de forskrifter, som virksomheder skal efterleve for at undgå ansvar efter artikel 22.

herfor, idet der ikke er nogen udtrykkelig henvisning til national ret. Begrebet er tværtimod selvstændigt defineret i artikel 3(q). Selve culpanormen er derfor muligvis ikke fælleseuropæisk, men derimod må overholdelsen af direktivets forpligtelser i artikel 6-8, der, som nævnt, i afsnit 6.3 er tæt tilknyttet ansvarsnormen, være undergivet en fælleseuropæisk bedømmelse.

Ansvarsgrundlaget beror opsummerende i Rådets direktivtekst på en fælleseuropæisk culpanorm, mens dette næppe er tilfældet for Kommissionens og Retsudvalgets direktivtekster. Dog må virksomhedens overholdelse af forpligtelserne i artikel 6-8, qua *passende foranstaltninger* som et selvstændigt EU-retligt begreb, være underlagt en fælleseuropæisk bedømmelse, hvorfor en del af ansvarsvurderingen i disse to direktivtekster er fælleseuropæisk.

6.3.1.3 Ansvarsskærpelse

Idet det i afsnit 6.3.1.1 konkluderes, at CSDDD lægger op til en culpanorm, må det undersøges, om denne norm på nogen måde kan anses for skærpet, jf. i det følgende.

CSDDD må siges at pålægge virksomheder en handlepligt. Artikel 6-8 foreskriver forpligtelser for virksomheder til at identificere og håndtere negative indvirkninger på menneskerettigheder og miljøet. Virksomheden har med andre ord en pligt til, efter identifikation af indvirkningen, at gribe ind, og virksomhedens undladelse heraf kan medføre erstatningsansvar.¹⁰⁰ Man kan drøfte, om pålæg af en handlepligt er udtryk for en ansvarsskærpelse. Det synes dog mest passende tale om forskrift, hvor der blot på forhånd er valgt et konkret ansvarssubjekt med et bestemt sæt af forpligtelser, det skal efterleve, frem for en ansvarsskærpelse.¹⁰¹ Dette ændrer dog ikke ved, at pålæg af en handlepligt i almindelighed kan opfattes som indgribende, uanset at normen ikke anses for skærpet.

Spørgsmålet om bevisbyrde skal herefter berøres. Spørgsmålet behandles inden for EU-retten som processuel ret¹⁰², men det skal alligevel berøres her. Dette skyldes, at bevisbyrden af og til kan omlægges, hvad der i følgende knyttes op på, om skadevolderen kan pålægges et såkaldt præsumptionsansvar, hvor skadevolderen må bevise, at han ikke har handlet culpøst, og om ansvarsnormen derfor må anses for skærpet.¹⁰³ Spørgsmålet vil først blive undersøgt ud fra, hvad der må antages at gælde efter dansk ret, hvorefter det vil blive analyseret, hvordan bevisbyrden kan forventes at blive påvirket af det EU-retlige effektivitetsprincip.

Som nævnt vedrører dette afsnit ansvarsnormen. Det er derimod med hensyn til spørgsmålet om ansvarsskærpelse fundet nødvendigt at inddrage særligt artikel 6-8 i relation til, om bevisbyrden kan omlægges, selvom artikel 6-8 må siges at være det normerede adfærdsmønster og ikke selve ansvarsnormen. Disse bestemmelser inddrages, da de vurderes at kunne få en betydning for spørgsmålet om, hvorvidt bevisbyrden kan være genstand for omlægning.

I samtlige direktivtekster fastlægges det i betragtning 58, at bevisbyrden overlades til national ret. Retsudvalgets direktivtekst fortsætter dog og beskriver, at »Member States may foresee in their national law that where a claimant provides prima facie elements substantiating the likelihood of the defendant's liability, the defendant is held liable, unless it can prove that it has complied with its obligations under this directive«. Det fremstår ikke ganske klart, hvilken rækkevidde tilføjelsen har, men ordet *may* synes at indikere, at indholdet af tilføjelsen er fakultativt.

¹⁰⁰ Dette harmonerer med den danske forståelse af handlepligt. Se Bo Von Eyben m.fl. (2019), s. 71 ff.

¹⁰¹ Se Ibid., der for dansk rets vedkommende af samme opfattelse med hensyn til den almindelige handlepligt.

¹⁰² Se forudsætningsvist Ulla Neergaard m.fl. (2009), s. 245 og den følgende analyse.

¹⁰³ Se Bo Von Eyben m.fl. (2019), s. 136 f., s. 184 og s. 188 ff. og Andreas Bloch Ehlers (2019), s. 90 ff.

Idet det er nærliggende, at bevisbyrden overlades til national ret, må det herefter undersøges, hvordan bevisbyrden må forventes at komme til udtryk i dansk ret. I dansk erstatningsret (uden for kontrakt) påhviler bevisbyrden almindeligvis skadelidte, men der er dog modifikationer hertil. Der nævnes i litteraturen flere tilfælde, hvor bevisbyrden kan vendes.¹⁰⁴ En flerhed af tilfældene synes at vedrøre mere ”særlige situationer”.¹⁰⁵ Det som imidlertid er af særlig interesse for denne afhandling er, om bevisbyrden mere almindeligvis vil kunne vendes i ansvarssager efter CSDDD. Det vil således i det følgende blive undersøgt, om bevisbyrden i det hele taget kan vendes, når skadelidte på en eller anden måde sandsynliggør, at virksomheder har tilsidesat de forskrifter, der påhviler dem efter direktivet, og i givet fald hvilken grad af sandsynliggørelse, der i så fald kan kræves, før bevisbyrden i så fald vender.

I litteraturen angiver Torsten Iversen, at en »omlægning af bevisbyrden forekommer, hvor dette skønnes påkrævet over for skadelidte og – især – forsvarligt over for skadevolder [...]« og henviser til U 1989.1098 H som eksempel.¹⁰⁶ Bo Von Eyben m.fl. angiver, at »En skade kan – som i sagen U 1989.1098 H – indtræde under sådanne omstændigheder, at selve skadens indtræden taler for, at der er/må være handlet uagtsomt, hvorfor det bliver den som skadevolder sagsøgte persons opgave at sandsynliggøre, at dette dog ikke var tilfældet [...]«.¹⁰⁷

Dommen refereret i U 1989.1098 H omhandlede en 3-årig dreng, som var kommet til skade, fordi han var faldet ned i en swimmingpool på en ejendom, der lå tæt på drengens hjem. Det var uoplyst i sagen, hvordan drengen var kommet ind i haven, hvor swimmingpoolen lå. Højesteret fandt, at det måtte antages, at drengen var kommet ind i haven gennem lågen til ejendommen, der ikke som foreskrevet i bygningsreglementet var selvlukkende, hvorefter det blev pålagt skadevolderen at bevise, at lågen var lukket.

Dommen kan formentlig udlægges på flere måder. På den ene side kan man, ligesom er tilfældet i Bo Von Eyben m.fl., udlægge dommen som en omlægning af bevisbyrden i relation til ansvarsbedømmelsen. Man kan til støtte for den fortolkning sige, at ejendomsejeren, der havde tilsidesat forskriften i bygningsreglementet, qua omlægningen, måtte godtgøre, at han havde ”gjort hvad han kunne” ved at han havde lukket lågen og følgelig ikke havde handlet culpøst. På den anden side kan dommen udlægges således, at skadevolder, qua omlægningen, måtte godtgøre, at der ikke var årsagsforbindelse. Præmisserne kan nemlig læses således, at skadevolderen, som erkendte at lågen ikke var selvlukkende, blev pålagt at godtgøre, at lågen var lukket, da skaden jo kunne have været indtrådt uanset om lågen var selvlukkende. Det er derfor ikke klart, i hvilken retning dommen skal udlægges. Rubriceringen synes heller ikke afgørende for det følgende, idet bevisbyrden uagtet heraf vender, hvorefter der bliver tale om en form for skærpelse.

Spørgsmålet er herefter, om det bevismæssige princip, som dommen er udtryk for, kan overføres til ansvarssager efter CSDDD. Der kan til besvarelsen heraf opstilles følgende eksempel: En større

¹⁰⁴ For et mere udførligt overblik se *ibid.* s. 136 f. og s. 188 ff. og Ulrik Rammeskov Bang-Pedersen m.fl. (2020), s. 549 ff.

¹⁰⁵ I Bo Von Eyben m.fl. (2019), s. 136 f. samt s. 188 ff. nævnes blandt andet det tilfælde, hvor skadevolderen er nærmest til at sikre sig bevis for, at det forholdt sig på den måde, parten hævder til støtte for sin påstand. Det kan således forestilles, at virksomheden i forbindelse med, at den bringer en negativ indvirkning til ophør, sml. artikel 8, efter omstændighederne anses for nærmest til at sikre sig bevis for tilstanden før indvirkningen var bragt til ophør. Herudover nævnes det tilfælde, at særlige omstændigheder indicerede en ekstra påpasselighed. Denne bevisregel kan også forestilles aktuel i sager efter CSDDD, hvis eksempelvis at en forretningsforbindelse førhen kendeligt har foretaget negative indvirkninger, men at virksomheden uden videre desuagtet har fortsat med at aftage produkter af vedkommende.

¹⁰⁶ Torsten Iversen, 2. del (2019), s. 209 f.

¹⁰⁷ Bo Von Eyben m.fl. (2019), s. 136, fodnote 49.

dansk virksomhed aftager produkter fra en producent flere led nede i virksomhedens værdi-/aktivitetskæde, som gør brug af børnearbejde i forbindelse med produktionen, hvilket er en negativ indvirkning på menneskerettigheder efter artikel 6-8, jf. definitionen i artikel 3(c), som henviser til bilag I, del 1, pkt. 11. Eksemplet forudsætter, at skadelidte kan godtgøre, at børnearbejdet er sket, at der er indtrådt en skade i relation hertil, at der (indirekte) aftages produkter fra producenten, og at virksomheden i øvrigt af omfattet direktivets forpligtelser.

I dette tilfælde er ligesom i U 1989.1089 H tale om tilsidesættelse af en forskrift (børnearbejde). Det er derimod producenten, og modsat ikke virksomheden, der i dette tilfælde har tilsidesat den pågældende forskrift. De forskrifter, som virksomheden skal efterleve, er derimod, at den skal træffe *passende foranstaltninger*, jf. artikel 6-8. Det forekommer således vidtgående at vende bevisbyrden ud fra de ovenfor nævnte forudsætninger, og uden at skadelidte i et vist omfang har sandsynliggjort at virksomheden uagtsomt har tilsidesat direktivets forpligtelser.

Hvis man derimod indtager Torstens Iversens synspunkt om, at omlægningen skønnes påkrævet over for skadelidte og forsvarligt over for skadevolder, kan man argumentere for, at bevisbyrden må omlægges i eller andet omfang. Det kan forestilles overordentligt svært for skadelidte, i overensstemmelse med det bevismæssige udgangspunkt, at godtgøre at virksomheden har handlet ansvarspådragende, og dermed godtgøre, at der ikke blev truffet *passende foranstaltninger* og at dette var culpøst.

Der henses herved til, at de informationer og dokumenter, som er nødvendige for at løfte denne bevisbyrde, kun vanskeligt vil være tilgængelig for skadelidte. Skadelidte vil formentlig skulle pege på, at virksomheden ikke har truffet tilstrækkelige identificerende- eller afværgende foranstaltninger, og disse informationer må almindeligvis antages at ligge hos virksomheden.¹⁰⁸

Det er påpeget i et studie¹⁰⁹, i relation til civile søgsmål efter privatretten i forskellige lande, at bevisbyrden ofte konstituerer en væsentlig udfordring, særligt henset til komplicerede koncernstrukturer og at den manglende adgang til information og interne dokumenter forhindrer skadelidte i at sandsynliggøre sit erstatningskrav. Der er også med hensyn til den franske due diligence lov, som CSDDD formentlig er inspireret af¹¹⁰, argumenteret for, at bevisbyrden ofte er en af de væsentligste hindringer, som skadelidte skal overkomme i relation til at gøre et civilretligt ansvar gældende.¹¹¹

På denne baggrund kan man næppe helt udelukke, at det vil blive anset for påkrævet over for skadelidte at omlægge bevisbyrden i et eller andet omfang ifølge dansk ret. Rækkevidden heraf er dog under alle omstændigheder usikker, ligesom det uanset hvad kan være nødvendigt med en omlægning af bevisbyrden, jf. effektivitetsprincippet.

Udgangspunktet er således, at de nationale domstoles håndhævelse af EU-rettens forrang følger de processuelle regler, der findes i national ret, men at de processuelle regler samtidig ikke må gøre det urimeligt vanskeligt eller umuligt at håndhæve de EU-bestemte rettigheder.¹¹² Der har

¹⁰⁸ Se i samme retning Alessio M. Paces (2023), s. 13 f.

¹⁰⁹ Alex Marx m.fl. i Access to legal remedies for victims of corporate human rights abuses in third countries, Think Tank European Parliament, 1. februar 2019, s. 12 f.

¹¹⁰ Jf. afsnit 4.

¹¹¹ Stephane Brabant m.fl. i Enforcing Due Diligence Obligations The Draft Directive on Corporate Sustainability Due Diligence (Part 2), Verfassungsblog, 16. marts 2022.

¹¹² Karsten Engsig Sørensen m.fl. (2022), s. 162 og s. 193 f.

været flere sager, herunder diskriminationssager¹¹³, hvor EU-domstolen har anvendt effektivitetsprincippet i relation til spørgsmålet om bevisbyrde.¹¹⁴ Disse domme vil i det følgende blive analyseret med henblik på at drage paralleller til, hvad der kan forventes at gælde, hvis/når CSDDD bliver implementeret i national ret.

Sagen C-109/88 Danfoss omhandlede ligeløn. Uenigheden mellem parterne skyldtes, at en lønordning blev gennemført på en sådan måde, at det var umuligt for en kvindelig lønmodtager at påvise årsagerne til, at mænd og kvinder blev aflønnet forskelligt for det samme arbejde. Det skulle herefter bedømmes om ligelønsdirektivet skulle fortolkes således, at »arbejdsgiveren, såfremt en virksomhed anvender et helt uigennemskueligt lønfastsættelsessystem, har bevisbyrden for, at den førte lønpolitik ikke er udtryk for en forskelsbehandling, når en kvindelig lønmodtager på grundlag af et forholdsvis omfattende personmateriale godtgør, at gennemsnitslønnen for kvindelige lønmodtagere er lavere end for mandlige.« Se herved præmis 10-11.

Domstolen besvarede spørgsmålet bekræftende, jf. præmis 16. Domstolen understregede i præmisserne, at »når en ordning med personlige løntillæg er helt uigennemskuelig, kan kvindelige lønmodtagere kun føre bevis for en forskel i gennemsnitslønningerne. De ville savne ethvert effektivt middel til at søge ligelønsprincippet gennemført ved en national retsindeans, hvis ikke den omstændighed, at de har ført et sådant bevis, pålagde arbejdsgiveren bevisbyrden for, at den førte lønpolitik ikke reelt er kønsdiskriminerende.«, jf. præmis 13.

Dommen efterlader et indtryk af, at den kvindelige lønmodtager havde gjort alt, hvad hun realistisk kunne i bevismæssig henseende. Det bemærkes herved, at hun under den danske retssag havde fremlagt statistiske oplysninger vedrørende de udbetalte lønninger for 157 personer, som viste, at gennemsnitslønnen for mænd var 6,85% højere end for kvinder, jf. præmis 4. Man kan herved muligvis sige, at hvis denne sandsynliggørelse af forskelsbehandling ikke lagde op til, at virksomheden måtte modbevise denne påstand, hvad ville så? Der henses herved til, at de fremlagte oplysninger næppe i sig selv var tilstrækkelige til at løfte bevisbyrden. Sagt med andre ord, ville det savne ethvert effektivt middel til at søge ligelønsprincippet gennemført, hvis ikke de fremlagte oplysninger var tilstrækkelige til at vende bevisbyrden, sml. sidste led præmis 13.

Antonio Lo Faro påpeger, at dommen konkret vedrører det tilfælde, hvor lønordningerne er helt uigennemskuelige og henviser til de mere generelt gældende præmisser i sag C-127/92 Enderby, som tilsvarende omhandlede ligeløn.¹¹⁵ Her udtalte Domstolen, at »[...] såfremt tydelige statistiske oplysninger viser, at der er en væsentlig lønforskel mellem to funktioner, der har samme værdi, hvoraf den ene næsten udelukkende udøves af kvinder og den anden hovedsagelig af mænd, følger det af traktatens artikel 119, at arbejdsgiveren skal godtgøre, at denne forskel skyldes objektive faktorer, der intet har at gøre med forskelsbehandling på grundlag af køn.«, jf. præmis 19. Dommen synes således at illustrere, at bevisbyrden også kan omlægges, også selvom lønsystemet ikke var helt uigennemskuelig, hvad det ikke var i denne sag, jf. præmis 15.

Med hensyn til det oven for opstillede eksempel vil skadelidte formentlig her sjældent kunne bevise, at der (culpøst) ikke blev truffet *passende foranstaltninger*, henset til den manglende informationsadgang. Derimod kan skadelidte efter omstændighederne, ligesom i Danfoss-sagen, kunne skaffe statistiske oplysninger, eller andre prima facie-beviser. Man vil formentlig i dette tilfælde kunne sige, at skadelidte her har gjort alt hvad denne realistisk kunne i bevismæssig henseende, ligesom i Danfoss-sagen. Dette svært at angive, hvilken grad af sandsynliggørelse, der

¹¹³ Se eksempelvis også sag C-199/82 San Giorgio om bevisbyrden i relation til overvæltning af afgifter.

¹¹⁴ Antonio Lo Faro (2002), s. 23 ff.

¹¹⁵ Antonio Lo Faro (2002), s. 26.

kræves, og det vil også afhænge af de konkrete omstændigheder. Hvis skadelidte fremlægger alt, hvad han med rimelighed kunne forventes at fremlægge, synes det dog at fraberøve direktivet dets effektive virkning i forhold til ansvarsordningen, hvis ikke bevisbyrden her vendes. Der henses til, at det, som nævnt, ellers normalt vil være overordentligt vanskeligt at godtgøre virksomhedens ansvar.

Effektivitetsprincippet må formentlig derfor antages at få den betydning, at bevisbyrden i ansvars-sager efter CSDDD må vende i de konkrete tilfælde, hvor den skadelidte i tilstrækkeligt omfang kan sandsynliggøre, at virksomheden ikke har truffet *passende foranstaltninger*.¹¹⁶ Virksomheden må herefter bevise eller i hvert fald sandsynliggøre, at de fornødne foranstaltninger var truffet eller søge at bevise/sandsynliggøre, at virksomheden ikke kunne have forhindret den negative indvirkning, selvom den havde truffet de fornødne foranstaltninger. Det kan derfor i forbindelse med implementering overvejes, om ikke den fakultative bevisregel, som nævnes i Retsudvalgets direktivtekst, bør indføres i implementeringsloven.

Opsummerende kan det næppe helt udelukkes, at ansvarsnormen må anses for skærpet i form af en omlægning af bevisbyrden efter danske bevisprincipper. Spørgsmålet og den eventuelle rækkevidde af bevisreglen, må dog anses for præget af usikkerhed. Det må imidlertid under alle omstændigheder formentlig antages, at effektivitetsprincippet vil få den betydning, at bevisbyrden i konkrete ansvarssager efter CSDDD må omlægges, hvis skadelidte i tilstrækkeligt omfang sandsynliggør, at virksomheden ikke traf *passende foranstaltninger*.

6.3.2. Ansvarsbedømmelsen

Det skal herefter undersøges, hvordan ansvarsbedømmelsen efter CSDDD ser ud. Det må med andre ord analyseres, hvad der nærmere ligger i de forpligtelser og det adfærdsmønster, CSDDD lægger op til, at virksomheder skal efterleve.

Emnet om ansvarsbedømmelsen med hensyn til CSDDD er ganske omfangsrigt, hvorfor denne afhandling vil fokusere på de tre direktivteksters overordnede tilgange til, hvilke forpligtelser virksomheden skal efterleve, jf. artikel 6-8. Hensigten er hermed at analysere komparativt, hvad der kræves, før virksomheder ifalder ansvar efter direktivteksterne for forretningsforbindelsers og datterselskabers negative indvirkninger

Afsnittet vil ikke kun fokusere på, hvornår virksomheder har truffet *passende foranstaltninger*, idet der også vil blive gjort bemærkninger til, hvilke betingelser og adfærdsnormer, artikel 6-8 i de tre direktivtekster i øvrigt foreskriver. Som nævnt vil alene direktivteksternes overordnede tilgang belyses, hvorved teksternes grundlæggende karakteristika fremhæves og sammenlignes. Afgrænsningen er nødvendigt henset til afhandlingens omfang. Det skal konkret bemærkes, at der ikke vil blive gjort bemærkninger til, hvilke forskrifter, der sigtes til med formuleringerne negative indvirkninger på *miljø* og *menneskerettigheder*, som defineret i artikel 3(b) og (c), der henviser til en lang liste af negative indvirkninger i bilag I til direktivet.

Det skal, forinden analysen, også præciseres, hvorfor dette afsnit alene tager udgangspunkt i artikel 6-8. Dette skyldes, at de øvrige bestemmelser mere kan siges at vedrøre compliancedelen af direktivet, hvad der, som nævnt, ikke behandles her. CSDDD indfører overordnet set en lang

¹¹⁶ Den konkrete vurdering må også påvirkes af, hvilke processuelle muligheder skadelidte i øvrigt har, herunder med hensyn til edition, hvilket dog ikke behandles henset til afhandlingens afgrænsning. Det skal dog bemærkes, at Artikel 22(2a)(d) i Retsudvalgets tekst forekommer interessant i sammenhængen, idet den efter visse betingelser ved editionskendelse pålægger virksomheden at udlevere visse dokumenter, der er i virksomhedens kontrol og som udgør yderligere bevismateriale.

række forpligtelser, eksempelvis integrere due diligence i virksomhedspolitikkerne og etablere en klageprocedure for interessenter, jf. artikel 4 in fine.

Det må i forbindelse bemærkes, at det i artikel 22(1) i Kommissionens og Rådets direktivtekster hedder, at virksomheden ifalder ansvar, hvis de ikke overholder forpligtelserne i artikel 7 og 8. Ifølge disse skal virksomheden træffe *passende foranstaltninger* til at forebygge potentielle henholdsvis standse faktiske negative indvirkninger, som blev eller burde have været identificeret i henhold til artikel 6, hvorefter der skal være truffet *passende foranstaltninger* til at identificere indvirkningerne. I Retsudvalgets direktivtekst henvises der dog blot til, at virksomheden kan ifalde ansvar, hvis den ikke efterlever forpligtelserne *efter direktivet*, det vil sige uden nogen henvisning til andre artikler, herunder hverken artikel 7 og 8.

Det må dog i samtlige direktivtekster være artikel 6-8, der foreskriver de primære forpligtelser, som er afgørende for, om der ifaldes ansvar efter artikel 22(1). De øvrige artikler har, som nævnt, nærmere karakter af compliance-bestemmelser, men de kan indeholde en vis vejledning for vurderingen efter artikel 6-8¹¹⁷, hvilket samlet kan illustreres på følgende måde:

Hvis der i virksomhedens værdi-/aktivitetskæde opstår en negativ indvirkning vil en (culpøs) tilsidesætte af at træffe *passende foranstaltninger* efter artikel 7-8 indebære ansvar, idet den ikke konkret foretog den tilstrækkelig forebyggende eller afværgende handling. Virksomheden må ligeledes ifalde ansvar, hvis den ikke havde mulighed for at træffe *passende foranstaltninger* ifølge artikel 7-8 fordi, at den ikke identificerede en negativ indvirkning, der blev eller burde have opdaget. Dette er særligt klart, eftersom artikel 7-8 direkte henviser til artikel 6. Artikel 6-8 fremstår således møntet på den konkrete ansvarsbedømmelse i alle tre direktivtekster.

Derimod vil en (culpøs) tilsidesætte af artikel 10 isoleret set næppe isoleret set indebære ansvar. Artikel 10 lægger op til, at virksomheder skal gennemføre regelmæssige vurderinger af deres egne, deres datterselskabers og deres forretningsforbindelsers aktiviteter og foranstaltninger for at overvåge aktiviteten af deres identificerende, forebyggende og afværgende foranstaltninger, og at dette skal ske mindst hver 12. måned. Dette fremstår som en mere generel bestemmelse, og det synes ikke afgørende i ansvarssager, om denne bestemmelse er tilsidesat. Det afgørende synes at være, om der konkret er truffet *passende foranstaltninger*. Man kan muligvis sige, at artikel 10 kan have en vis afsmittende effekt på vurderingen efter artikel 7-8. Man kan ligeledes sige, at det næppe er i ansvarssagen, er afgørende, om virksomheden i tilstrækkeligt omfang har indført due diligence i virksomhedens politikker, jf. artikel 5. Det afgørende må være om der konkret er truffet *passende foranstaltninger*, hvortil den manglende integration jo sagtens kan være årsagen til, at foranstaltninger ikke blev truffet. Det kan derfor ikke udelukkes, at manglende overholdelse vil have en vis afsmittende effekt, men det må fastholdes, at de afgørende forpligtelser i ansvarsmæssig henseende findes i artikel 6-8.

Det må altså i alle tre direktivtekster være artikel 6-8, som udtrykker de primære forpligtelser, virksomheden skal efterleve med hensyn til ansvarsspørgsmålet, hvorfor der tages udgangspunkt i disse, jf. det følgende. Det er fundet mest hensigtsmæssigt først at behandle ansvarsbedømmelsen med hensyn til forretningsforbindelser og dernæst for datterselskaber.

¹¹⁷ For klarhedens skyld skal det bemærkes, at tilsidesættelse af artikel 6-8 også må kunne være genstand for sanktion efter artikel 20, da disse også bliver nationale bestemmelser, der vedtages i medfør af direktivet.

6.3.2.1. Forretningsforbindelser

Det vil i det følgende blive behandlet, hvordan virksomheden er stillet med hensyn dens (direkte som indirekte) forretningsforbindelser, som indgår i virksomhedens værdi-/aktivitetskæde, se her ved CSDDD artikel 3(e) og (g).

Ifølge artikel 6-8 skal virksomheden, som nævnt, træffe *passende foranstaltninger*, hvortil det i artikel 7(2) og 8(3) er beskrevet, hvilke beslutninger virksomheden om relevant kan træffe med hensyn til vurderingen af, om der er truffet tilstrækkelige foranstaltninger. Virksomheden har således med hensyn til identificerede negative indvirkninger en række konkrete værktøjer¹¹⁸, hvortil særligt artikel 7(2)(b) og 8(3)(b) om kontraktlige garantier er særlig karakteristisk for Kommissionens direktivtekst. Artikel 7(2)(b) og 8(3)(b) betyder, at virksomheden kan indhente kontraktlige garantier fra en direkte forretningsforbindelse om, »at denne vil sikre overholdelse af virksomhedens adfærdskodeks og om nødvendigt en forebyggende handlingsplan, herunder ved at søge tilsvarende kontraktlige garantier fra sine partnere [...]« i værdi-/aktivitetskæden, hvilket betegnes som »kontraktmæssig kaskadering«.

Kontraktlige garantier er i Kommissionens tekst ikke blot et moment i ansvarsbedømmelsen, men indhentelse heraf har en vis ansvarsfritagende virkning for virksomheder. I artikel 22(1) heri hedder det således, at hvis virksomheden har indhentet disse kontraktlige garantier, så er virksomheden »[...] ikke ansvarlig for skader forårsaget af en negativ indvirkning, der opstår som følge af aktiviteter, der udføres af en indirekte partner, med hvem den har en etableret forretningsforbindelse, medmindre det efter sagens omstændigheder var urimeligt at forvente, at de foranstaltninger, der faktisk var truffet, herunder med hensyn til kontrol af overholdelse, ville være tilstrækkelige til at forebygge, afbøde, standse eller minimere omfanget af de negative indvirkninger.« Ansvarsfritagelsen forudsætter dog, at garantierne er ledsaget af kontrol i forhold til overholdelsen, jf. artikel 7(4) og 8(5).

Rækkevidden af bestemmelsen er vanskelig konkret at angive, men den synes umiddelbart at være udtryk for en ret vidtgående beskyttelse af virksomheder med hensyn til deres indirekte forretningsforbindelser. Et centralt spørgsmål er dog, hvem der har bevisbyrden med hensyn til det sidste led i artikel 22(2) om urimelighed. Alessio M. Paccès angiver, at dette spørgsmål er åben for diskussion.¹¹⁹

Bevisbyrdespørgsmålet er, som nævnt, overladt til medlemsstaterne, jf. betragtning 15, men Kommissionens direktivtekst synes konkret at indikere, hvem der har bevisbyrden, jf. især ordet *medmindre*. Bevisbyrden må således mest nærliggende være hos skadelidte, idet artikel 22(2) fremstår opbygget således, at virksomheden (som udgangspunkt) ikke ifalder ansvar over for indirekte forretningsforbindelser, og at det så er op til skadelidte at godtgøre, eller i hvert fald sandsynliggøre, at foranstaltningerne var utilstrækkelige. Resultatet er dog ikke utvivlsomt, men hvis det er tilfældet, synes der at være tale om en ret vidtgående ansvarsfritagelse.

Herudover lægger Kommissionens direktivtekst op til, at virksomheden kun skal foretage due diligence på *etablerede* forretningsforbindelser, jf. artikel 6(1). Begrebet defineres i artikel 3(f) som »en direkte eller indirekte forretningsforbindelse, der er eller forventes at være varig på grund af dens intensitet eller varighed, og som ikke udgør en ubetydelig eller blot underordnet del af værdikæden.«

¹¹⁸ Disse momenter vil kun blive belyst i det omfang, de er særligt vigtige af hensyn til fremstillingens omfang.

¹¹⁹ Alessio M. Paccès (2023), s. 5.

Dette må folgeligt betyde, at hvis en *etableret* forretningsforbindelse, ikke opfylder de to nævnte kumulative krav (intensitet/varighed på den ene side og ikke-ubetydelig/ikke-underordnet på den anden side), så er forretningsforbindelsen slet ikke genstand for direktivets forpligtelser.

Kommissionens direktiv synes ikke at præcisere, hvad der nærmere ligger i disse to krav, idet kravene dog umiddelbart kan forestilles at afskære særligt underordnede indirekte forretningsforbindelser fra direktivets forpligtelser. Det angives imidlertid i betragtning 20, at »Hvis en virksomheds direkte forretningsforbindelse er etableret, bør alle tilknyttede indirekte forretningsforbindelser også anses for at være etableret for den pågældende virksomhed».«

Betragtningens indhold må mest nærliggende forstås således, at hvis eksempelvis virksomhed A vurderes at have etableret forretningsforbindelse med medkontrahent B (direkte forretningsforbindelse), så vil B's distributør C og C's producent D (osv.) ligeledes være at anse for *etablerede* for A, som betyder, at A's due diligence forpligtelse omfatter B, men også automatisk C og D. Ordet *tilknyttet* i den citerede tekst, og som ikke er defineret andetsteds i direktivet, må således nærliggende henvise til den relevante værdikæde, den direkte forretningsforbindelse er en del af. Betragtningens afsnittet indeholder således en betragtelig modifikation til indholdet af artikel 3(f), da spørgsmålet om, hvorvidt en lang række af indirekte forretningsforbindelser skal undersøges, kan være afhængig af om denne ene (direkte) part er *etableret*.

Det må således erfares, at systemet i Kommissionens direktivtekst fremstår hårdt bundet op på, om den direkte forretningsforbindelse må anses for *etableret* og om virksomheden, qua de kontraktlige garantier, kan blive omfattet af ansvarsfritagelsen i artikel 22(2).

I Rådets og Retsudvalgets direktivtekster har man valgt en anden tilgang, idet ansvarsfritagelsen i artikel 22(2) og kravet om, at forbindelsen skulle være *etableret*, her er helt udeladt. Det er for disse tekster kendetegnende, at vurderingen af, om der er truffet *passende foranstaltninger* i henhold til artikel 7-8, i vidt omfang beror på virksomhedens mulighed for at påvirke og udøve indflydelse på forretningspartneren (jf. i det følgende, hvor Rådets direktivtekst belyses).

I Rådets direktivtekst kommer dette til udtryk i artikel 7(1) og 8(1) samt betragtning 33 og 38. Det hedder således i betragtning 33 og 38: »Ved vurderingen af passende foranstaltninger til at standse eller minimere omfanget af de negative indvirkninger tages der behørigt hensyn til det, der kaldes for "virksomhedens grad af inddragelse i en negativ indvirkning [...]».« Ligeledes fremgår det, at der lægges vægt på i hvilken grad, virksomheden, dens datterselskab eller forretningspartneren har været inde over skadeforvoldelsen, og i hvilken af disse aktørers aktiviteter den negative indvirkning fandt sted.

Hvis det herefter alene er forretningspartneren, der forårsager skaden »bør (virksomheder, red) være forpligtet til at anvende deres indflydelse til at forebygge eller afbøde den negative indvirkning, der forårsages af deres forretningspartnere, eller til at øge deres indflydelse med henblik herpå.« Det eksemplificeres herefter, hvordan virksomheden kan enten udøve indflydelse på eller påvirke den pågældende forretningspartner, jf. betragtning 33 og 38. Hvis det derimod er virksomheden, der forårsager skaden, er situationen en anden, idet virksomheden her bare må afværge indvirkningen, den selv har forårsaget bedst muligt.

Det må således erfares, at ansvarsbedømmelsen efter Rådets direktivtekst synes at bero på et princip om, at "desto tættere på virksomhedens indflydelsessfære, desto mere må kræves af virksomheden". Der synes således lagt op til, at tærsklen for, hvornår der er truffet passende foranstaltninger efter artikel 6-8, er mindre streng, hvis der eksempelvis er tale om en skade i en forretningsforbindelses aktiviteter, der alene er forårsaget af denne, sat i kontrast til hvis skaden er sket

i virksomhedens aktiviteter og er forårsaget af denne. Det sidste tilfælde er således helt inden for virksomhedens indflydelsessfære, hvorimod dette i langt mindre omfang er situationen i det første tilfælde.

Retsudvalgets direktivtekst skal herefter belyses. Denne direktivtekst synes også at anerkende et princip om, at ”desto tættere på virksomhedens indflydelsessfære, desto mere må kræves af virksomheden”. Det fokuseres også her på virksomhedens indflydelsesgrad og påvirkningsevne.

Artikel 7(1a) og artikel 8(2a) sonder således mellem tre situationer, som er: (i) »where a company has caused or may have caused an impact«, (ii) »where a company contributed to or may have contributed to an impact« og (iii) »the company’s operations, products or services are or may be directly linked to an impact«, jf. betragtning 29.

Tilfælde (iii) omfatter den situation, hvor virksomheden ikke kan siges at have været (direkte) involveret i den negative indvirkning, men hvor indvirkningen er sket i virksomhedens værdikæde. Om denne situation bemærkes, at virksomheden, lidt ligesom i Rådets direktivtekst, må søge at påvirke den pågældende indirekte forretningsforbindelse. Omvendt omfatter tilfælde (i) den situation, hvor virksomheden selv har forårsaget indvirkningen. Herom bemærkes, at virksomheden, ligesom i Rådets direktivtekst, her bare må afværge indvirkningen (bedst muligt).¹²⁰

Til sammenligning med Rådets direktivtekst, ligner det dog ikke, at Retsudvalgets direktivtekst sonder mellem, i hvilken aktørs aktiviteter, indvirkningen er sket. Der må dog alt andet lige kræves mere af virksomheden, hvis indvirkningen eksempelvis fandt sted i datterselskabets aktiviteter fremfor den indirekte forretningspartneres aktiviteter. Det hedder ligeledes ikke udtrykkeligt i betragtning 29 i Retsudvalgets direktivtekst, at der tages hensyn til virksomhedens grad af inddragelse, men det synes indirekte at fremgå af betragtning 29. Det må i det store hele også være en naturlig måde at se tærsklen *passende foranstaltninger* i artikel 7-8 på. Derudover sondres det heller ikke mellem, hvem skaden foretages i forening med i Retsudvalgets direktivtekst. Også her må der dog alt andet lige kræves mere af virksomheden, hvis den eksempelvis forvolder skaden i forening med sit datterselskab end hvis det er i forening med en forretningspartner.

Det må derfor erfares, at Retsudvalgets direktivtekst, ligesom Rådets direktivtekst, er udtryk for det oven for nævnte princip om indflydelse, hvor *passende foranstaltninger* må vurderes ud fra, hvor tæt eller fjern den pågældende indvirkning er på/fra virksomhedens indflydelsessfære.

Ydermere må virksomheder i alle tre direktivtekster i videre omfang ifalde ansvar for indirekte forretningsforbindelser sammenlignet med direkte forretningsforbindelser. Dette beror i Rådets og Retsudvalgets direktivtekster på, at indflydelsesgraden gennemsnitligt må være lavere over for indirekte forretningsforbindelser. I Kommissionens direktivtekst beror det mere på, at indirekte forretningsforbindelser kan være undtaget i relation til navnlig ansvarsfritagelsen i artikel 22(2), mens det samme ikke er tilfældet for direkte forretningsforbindelser.

Sammenfattende er både Rådets og Retsudvalgets direktivtekster karakteriseret ved at indeholde et princip om ”desto tættere på virksomhedens indflydelsessfære, desto mere må kræves af virksomheden”, mens Kommissionens direktivtekst forekommer hårdt knyttet op på kontraktlige garantier og den medfølgende ansvarsfritagelse samt kriteriet om, at en forretningsforbindelse skal

¹²⁰ Se betragtning 29.

være etableret. Det må bemærkes, at der også er elementer af det oven for nævnte princip i Kommissionens direktivtekst, men princippet fremstår markant mere nedtonet her, jf. artikel 29 i Kommissionens direktivtekst.¹²¹

6.3.2.2. Datterselskaber

Efter ovenstående gennemgang er det forholdsvis klart, at tærsklen for, hvornår der er truffet *passende foranstaltninger*, gennemsnitligt vil være (meget) strengere for virksomheder med hensyn til datterselskaber, end hvad der er tilfældet for forretningsforbindelser, herunder særligt indirekte forretningsforbindelser.

Det er klarest i Rådets og Retsudvalget direktivtekster. Det skyldes, at negative indvirkninger forårsaget af datterselskabet er helt tæt på virksomheden qua ejerforholdet. Hertil må bemærkes, at før der overhovedet kan være tale om et datterselskab, skal der, som nævnt, være tale om en *kontrolleret virksomhed*, jf. artikel 2(1)(f) i direktiv 2004/109/EF. Virksomheden har således i sagens natur mulighed for at udøve egentlig kontrol og indflydelse i datterselskabet i modsætning til uafhængige forretningsforbindelser, hvorfor det også må være helt naturligt, at der kræves mere af virksomheden med hensyn til ansvarsbedømmelserne i artikel 6-8. Dette må følgelig formentlig også naturligt være tilfældet for Kommissionens direktivtekst.

Man kan i den forbindelse spørge, om der gennemsnitligt må kræves mere af virksomheden med hensyn til indirekte datterselskaber sammenlignet med direkte datterselskaber. Virksomheden kan her alene siges at udøve indirekte kontrol over det indirekte datterselskab. Betragtningerne er alene relevante for Retsudvalgets direktivtekst, da de to øvrige ikke inkluderer indirekte døtre.

Spørgsmålet må derfor formentlig afhænge af i hvilket omfang, der er tale om koncernledelse af dette indirekte datterselskab, idet der i dette tilfælde også gennemsnitligt må stilles meget strenge krav til, hvad der udgør *passende foranstaltninger*.

Hvis det indirekte datterselskab derimod er mere selvstændigt drevet, kan det ikke udelukkes, at ansvarsbedømmelsen vil være en smule mindre streng. Bedømmelsen vil dog formentlig fortsat være ret streng, da det indirekte datterselskab fortsat meget er tæt på virksomheden.

Sammenfattende må ansvarsbedømmelsen være (meget) streng over for datterselskaber, henset til især ejerforholdet i alle tre direktivtekster. Det kan ikke udelukkes, at ansvarsbedømmelsen er en smule mindre streng med hensyn til indirekte datterselskaber, hvis de er mere selvstændige.

7. Sammenligning af retsstillingen før og efter CSDDD

I nærværende afsnit vil den nuværende retsstilling efter dansk ret, som behandlet i afsnit 5, blive sammenlignet med den forventede retsstilling efter CSDDD, hvis det vedtages. Afsnittet vil, som allerede nævnt, affattes som en sammenfatning af de forskelle og ligheder, der er mellem de to retsstillinger. Der vil til sidst gives et bud på, hvilken betydning CSDDD kan få.

Den formentlig mest åbenlyse forskel er, som navnet på direktivet indikerer, at CSDDD indfører en omfattende obligatorisk due diligence-forpligtelse for omfattede virksomheder med hensyn til

¹²¹ Det kan nævneværdigt også fremhæves, at Retsudvalget og Rådets direktivtekster, modsat Kommissionens, åbner op for, at virksomheder under visse betingelser kan prioritere negative indvirkninger, jf. henholdsvis artikel 8b og 6a. Desuden lægges der i Retsudvalget direktivtekst op til, at virksomhederne, i tillæg til at skulle forebygge og standse negative indvirkninger, også skal afhjælpe (remediate) negative indvirkninger, jf. artikel 8c. Disse bestemmelser behandles dog ikke af pladmæssige hensyn.

sine egne, sine datterselskabers og sine forretningsforbindelsers aktiviteter. Dette er en nyskabelse i EU-regi¹²² og i dansk ret¹²³.

Forpligtelsen forudsætter naturligvis, at direktivet finder anvendelse på den pågældende virksomhed, og at due diligence-forpligtelsen overhovedet omfatter en given aktør, som (muligvis) har forårsaget en negativ indvirkning, jf. afsnit 6.2. Hvis ikke dette er tilfældet af disse eller andre grunde, faldes der tilbage på dansk ret, hvis lovvalgsreglerne fører hertil.

Foruden due diligence-forpligtelsen, hvor omfattede virksomheder aktivt skal tilegne sig viden, er handlepligten i CSDDD langt mere omfangsrig end i dansk ret. Som det er fremgået, kan det ikke efter dansk ret udelukkes, at virksomheder kan ifalde ansvar for deres datterselskabers negative indvirkninger. Desuden ifalder virksomheder for nuværende som klart udgangspunkt ikke ansvar med hensyn til deres forretningsforbindelsers negative indvirkninger.

Situationen er en anden efter CSDDD, hvor virksomheder, som beskrevet i afsnit 6.3, i vidt omfang ifalder ansvar for datterselskabers og forretningsforbindelsers negative indvirkninger. Til sammenligning med dansk ret kan man sige, at det pædagogiske udgangspunkt efter CSDDD, i modsætning til dansk ret, er at virksomheder ifalder ansvar for deres datterselskabers og (direkte som indirekte) forretningsforbindelsers negative indvirkninger. Man kan sige, at virksomheden her som udgangspunkt ifalder ansvar herfor, medmindre der er truffet *passende foranstaltninger* og der ikke er handlet culpøst, eller der i øvrigt kan peges på ansvarsfritagende betingelser.

Med hensyn til ansvarsnormen beror både den nuværende danske retstilstand og retsstillingen efter CSDDD på en culpanorm, som er fælleseuropæisk i Rådets direktivtekst, men formentlig national i de to øvrige direktivtekster. Ansvarsbedømmelsen er, i modsætning til dansk ret, også fælleseuropæisk efter CSDDD. Ligeledes påbyder effektivitetsprincippet, at bevisbyrden efter omstændighederne vendes om, hvad der ikke er dansk rets almindelige regel.

CSDDD indebærer således en væsentlig udvidelse af omfattede virksomheders forpligtelser og ansvar inden for miljø- og menneskerettighedsindvirkninger med hensyn til ansvarsvurderingen, hvis det vedtages i nogenlunde det format, der er i de behandlede direktivtekster. CSDDD vil formentlig komme til at spille en stor rolle på området for ESG. Det er særligt tilfældet, hvis også artikel 25 om ledelsesmedlemmers pligter og artikel 20 om sanktioner med mulig bødestraf endeligt vedtages. CSDDD må alt andet lige indebære en stor omvæltning sammenlignet med de rapporteringsforpligtelser, der gælder for nuværende.

Direktivets præventive virkning vil ligeledes med al sandsynlighed betyde, at virksomheder også vil stille større krav til deres samhandelspartnere, hvilket antageligt vil have en afsmittende effekt på hele værdi-/aktivitetskæder. Man kan samlet set håbe, at direktivet vil få den virkning, at (især) større virksomheder i videre omfang tager deres samfundsansvar mere alvorligt.

8. Konklusion

Nærværende afhandling søgte at undersøge, hvordan virksomheder omfattet af CSDDD retligt er stillet i relation til ansvarsvurderingen efter artikel 22 med hensyn til datterselskabers og forretningsforbindelsers negative indvirkninger på miljø og menneskerettigheder i forhold til deres interessenter, og i tilknytning hertil vurdere, hvordan direktivets regler på dette punkt vil afvige fra

¹²² Se Kommissionens direktivtekst (den danske sprogudgave), s. 4 f., herunder om sammenhængen med NFRD/CSRD.

¹²³ Linda Nielsen m.fl. i ET.2022.21 ff.

den hidtidige retstilstand efter dansk ret. Afhandlingen undersøgte under *ansvarsvurderingen* både ansvarsgrundlaget og ansvarsbedømmelsen.

I forhold til den hidtidige retstilstand efter dansk ret konkluderes, at det ikke kan udelukkes, at virksomheder kan ifalde ansvar for et datterselskabs negative indvirkninger på dets interessenter under de rette forudsætninger. Med hensyn til forretningsforbindelser er det klare udgangspunkt, at virksomheder ikke kan ifalde ansvar for deres negative indvirkninger.

Med hensyn til retsstillingen ifølge CSDDD konkluderes, at virksomheder på flere måder helt kan undgå ansvarsordningen ved omstruktureringer og ved at flytte aktiviteter. Dette skyldes blandt andet, at tærskelværdierne er individuelle og at indirekte datterselskaber ikke er omfattet af due diligence forpligtelsen i Kommissionens og Rådets direktivtekster. Retsudvalgets tekst indfører dog en koncernbestemt tærskel, ligesom indirekte datterselskaber er omfattet her. Det konkluderes også, at datterselskabers værdi-/aktivitetskæde næppe er omfattet af due diligence forpligtelsen, hvorved værdi-/aktivitetskæder kan flyttes ned på datterselskabsniveau og dermed undgå ansvar. Det påpeges ligeledes flere tilfælde, hvor direktivets ansvarsordning kan undgås.

Endvidere konkluderes, at ansvarsvurderingen er baseret på en culpanorm. Rådets direktivtekst indeholder en fælleseuropæisk culpanorm, idet der anvendes en betegnelse, som er udtryk for et selvstændigt EU-retligt begreb, hvad der næppe er tilfældet for hverken Retsudvalgets eller Kommissionens direktivtekster. Selve ansvarsbedømmelsen er dog underlagt en fælleseuropæisk bedømmelse. Med hensyn til bevisbyrden efter CSDDD, der er overladt til national ret, kan det næppe helt udelukkes, at bevisbyrden kan omlægges efter danske bevisprincipper, men at det dog under alle omstændigheder formentlig må antages, at håndhævelse af effektivitetsprincippet vil medføre en omlægning af bevisbyrden i konkrete ansvarssager, hvis skadelidte tilstrækkeligt sandsynliggør, at der ikke blev truffet passende foranstaltninger.

I forhold til ansvarsbedømmelsen konkluderes det, at der er forskellige tilgange hertil. Rådets og Retsudvalgets og direktivtekster beror i videre omfang beror på virksomhedens mulighed for at påvirke og udøve indflydelse, og et princip om, at ”desto tættere skaden er forårsaget på virksomhedens indflydelsessfære, desto mere må kræves af virksomheden”. Derimod er Kommissionens direktivtekst i videre omfang bundet op på kontraktlige garantier og ansvarsfritagelse for indirekte forretningspartnere, hvis forbindelsen vurderes at være etableret.

Det konkluderes, at der er en række ligheder og forskelle mellem de to retsstillinger og at CSDDD må antages at indebære en væsentlig udvidelse af omfattede virksomheders forpligtelser inden for miljø- og menneskerettighedsindvirkninger med hensyn til ansvarsvurderingen, og at CSDDD formentlig vil få stor betydning for virksomheder og deres samfundsansvar.

9. Litteraturliste

9.1. Love, forordninger og direktiver

Anvendt forkortelse:

CSDDD

Fuld angivelse:

Directive of the European Parliament and of the Council on Corporate Sustainability Due Diligence and amending Directive (EU) 2019/1937

Kommissionens direktivtekst: Com(2022) 71 final, 2022/0051 (COD) af 23.2.2022.

Tilgængelig via: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:bc4dcea4-9584-11ec-b4e4-01aa75ed71a1.0003.02/DOC_1&format=PDF

Rådets direktivtekst: 15024/1/22 REV 1, 2022/0051 (COD) af 30.11.2022.

Tilgængelig via: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DA/TXT/PDF/?uri=CONSIL:ST_15024_2022_REV_1

Retsudvalgets direktivtekst: Report – A9-0184/2023, 2022/0051 (COD).

Tilgængelig via: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0184_EN.html

CSRD	Directive of the European Parliament and of the council on amending Directive 2013/34/EU, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Regulation (EU) No 537/2014, as regards corporate sustainability reporting
Danske Lov	Lov nr. 11000 af 15/04/1683, Kong Christian Den Femtis Danske Lov.
Direktiv 2004/109/EF	Konsolideret udgave af Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2004/109/EF af 15. december 2004 om harmonisering af gennemsigtighedskrav i forbindelse med oplysninger om udstedere, hvis værdipapirer er optaget til handel på et reguleret marked, og om ændring af direktiv 2001/34/EF
Direktiv 2006/46	Directive 2006/46/EC of the European Parliament and of the Council of 14 June 2006 amending Council Directives 78/660/EEC on the annual accounts of certain types of companies, 83/349/EEC on consolidated accounts, 86/635/EEC on the annual accounts and consolidated accounts of banks and other financial institutions and 91/674/EEC on the annual accounts and consolidated accounts of insurance undertakings.
Direktiv 2013/34/EU	Konsolideret udgave af Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2013/34/EU af 26. juni 2013 om årsregnskaber, konsoliderede regnskaber og tilhørende beretninger for visse virksomhedsformer, om ændring af Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2006/43/EF og om ophævelse af Rådets direktiv 78/660/EØF og 83/349/EØF
Disclosureforordningen	Regulation (EU) 2019/2088 of the European Parliament and of the council of 27 November 2019 on sustainability-related disclosures in the financial services sector

Law on Duty of Vigilance	Loi 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre
NFRD	Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups
Rom II	Europa-Parlamentets og Rådets forordning (EF) nr. 864/2007, af 11. juli 2007 om lovvalgsregler for forpligtelser uden for kontrakt (Rom II-forordningen)
Selskabsloven	Lovbekendtgørelse nr. 1451 af 2022-11-09 om aktie- og anpartsselskaber.
Taksonomiforordningen	Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088

9.2. Afgørelser

9.2.1. Danske afgørelser

U 1997.364 H

U 1989.1098 H

U 2006.3050 H

9.2.1. Udenlandske afgørelser

Anvendt forkortelse:
Chandler v. Cape Plc

Fuld angivelse:
David Brian Chandler v. Cape Plc [2012] Court of Appeal, Civil Division, case B3/2011/1272, BAILII, tilgængelig: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2012/525.html>

C-201/13 Deckmyn

Domstolens dom af 3. september 2014, sag C-201/13, Deckmyn, ECLI:EU:C:2014:2132.

C-127/92 Enderby

Domstolens dom af 27. oktober 1993, sag C-127/92, Enderby, ECLI:EU:C:1993:859.

C-109/88 Danfoss

Domstolens dom af 17. oktober 1989, sag C-109/88, Danfoss, ECLI:EU:C:1989:383.

C-199/82 San Giorgio

Domstolens dom af 9. november 1983, sag C-199/82, San Giorgio, ECLI:EU:C:1983:318.

9.3. Juridisk litteratur

9.3.1. Bøger

<u>Anvendt forkortelse:</u>	<u>Fuld angivelse:</u>
Mads Bryde Andersen (2015)	<i>Andersen</i> , Mads Bryde: Lærebog i obligationsret I: Ydel- sen, beføjelser, 4. udg., Karnov Group, København, 2015.
Paul Krüger Andersen (2021)	<i>Andersen</i> , Paul Krüger: Aktie- og anpartsselskabsret: Kapi- talselskaber, 15. udg., Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København, 2021.
Ulrik Rammeskow Bang-Peder- sen m.fl. (2020)	<i>Bang-Pedersen</i> , Ulrik Rammeskow, <i>Christensen</i> , Lasse Højlund & <i>Petersen</i> , Clement Salung: Den civile retspleje, 5. udg., Hans Reitzels Forlag, København, 2020.
Andreas Bloch Ehlers (2019)	<i>Ehlers</i> , Andreas Bloch: Grundlæggende Erstatningsret, 1. udg., Karnov Group, København, 2019.
Jens Evald (2020)	<i>Evald</i> , Jens: Juridisk teori, metode og videnskab, 2. udg., Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København, 2020.
Bo von Eyben m.fl. (2019)	<i>Eyben</i> , Bo von & <i>Isager</i> , Helle: Lærebog i erstatningsret, 9. udg., DJØF Forlag, København, 2020.
Torsten Iversen m.fl. (2019)	<i>Iversen</i> , Torsten (red.), <i>Fogt</i> , Morten Midtgaard, <i>Isager</i> , Helle, <i>Karstoft</i> , Susanne, <i>Kier</i> , Susanne, <i>Kristensen</i> , Lars Hedegaard, <i>Liin</i> , Birgit, <i>Madsen</i> , Lars henrik Gam, <i>Mad- sen</i> , Palle Bo, <i>Rohde</i> , Claus & <i>Steensgaard</i> , Kasper: For- mueretlige emner, 9. udg., Djøf Forlag, København, 2019.
Torsten Iversen, 1. del (2019)	<i>Iversen</i> , Torsten: Obligationsret, 1. del, 6. udg., Djøf For- lag, København, 2019.
Torsten Iversen, 2. del (2019)	<i>Iversen</i> , Torsten: Obligationsret, 2. del, 5. udg., Djøf For- lag, København, 2019.
Stig Jørgensen m.fl. (1976)	<i>Jørgensen</i> , Stig & <i>Nørgaard</i> , Jørgen: Erstatningsret, Jurist- forbundets Forlag, København, 1976.
Nico Moons (2018)	<i>Moons</i> , Nico: The Right to Housing in Law and Society, Routledge, 1. udg., Routledge, New York, 2018.
Ulla Neergaard m.fl. (2021)	<i>Neergaard</i> , Ulla & <i>Nielsen</i> , Ruth: EU-ret, fri bevægelig- hed, 4. udg., Karnov Group, København, 2021.
Louise Halleskov Storgaard m.fl. (2019)	<i>Storgaard</i> , Louise Halleskov, <i>Terkelsen</i> , Ole & <i>Vedsted- Hansen</i> , Jens: Folkeret og menneskerettigheder, 1. udg., Karnov Group, København, 2019.

- Karsten Engsig Sørensen (2020) *Sørensen*, Karsten Engsig: Selskabsstrukturer: Joint ventures, koncerner og grænseoverskridende omstruktureringer, 2. udg., Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, København, 2020.
- Karsten Engsig Sørensen m.fl. (2022) *Sørensen*, Karsten Engsig & *Danielsen*, Jens Hartig: EU-retten, 8. udg., DJØF Forlag, København, 2022.
- Ditlev Tamm (2020) *Tamm*, Ditlev: Romerret og anden antik ret, 1. udg., Djøf Forlag, København, 2020.
- Erik Werlauff (2019) *Werlauff*, Erik: Selskabsret, 11. udg., Karnov Group, København, 2019.

9.3.2. Artikler og tidsskrifter

- Anvendt forkortelse:
Paul Krüger Andersen m.fl. (2022) Fuld angivelse:
Andersen, Paul Krüger, *Arvidsson*, Niklas, *Bartkus*, Gintautas, *Bergthórsson*, Andri Fannar, *Bité*, Virginijus, *Friis Hansen*, Søren, *Hansen*, Jesper Lau, *Johansson*, Svante, *Kinander*, Morten, *Knuts*, Mårten, *Lidman*, Erik, *Lilja*, Troels Michael, *Miliauskas*, Paulius, *Miliauskas*, Paulius, *Sillanpää*, Matti J., *Sjöberg*, Gustaf, *Stattin*, Daniel, *Strand*, Therese, *Söderström*, Rebecca, *Thomsen*, Steen, *Vahtera*, Veikko, *Villa*, Seppo, *Vutt*, Andres, *Vutt*, Margit & *Östberg*, Jessica: Response to the Proposal for a Directive on Corporate Sustainability Due Diligence by Nordic and Baltic Company Law Scholars. Nordic & European Company Law Working Paper No. 22-01 (2022)
Tilgængelig via SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4139249>
- Claire Bright m.fl. (2021) *Bright*, Claire, *Marx*, Alex, *Pineau*, Nina & *Wouters*, Jan: Toward a Corporate Duty for Lead Companies To Respect Human Rights in Their Global Value Chains? 22(4) Business and Politics, 667-697 (2021).
- Antonio Lo Faro (2002) *Faro*, Antonio Lo: Judicial Enforcement of EC Labour Law. Time limits, Burden of Proof, ex Officio Application of EC Law. WP C.S.D.L.E. "Massimo D'Antona" N. 3/2002. (2022)
Tilgængelig via: <https://www.semanticscholar.org/paper/Judicial-Enforcement-of-EC-Labour-Law.-Time-limits%2C-Faro/8236cca49a1725d151b14a2aec0816763657b75a>
- James Goudkamp (2017) *Goudkamp*, James: Duties of Care and Corporate Groups. Law Quarterly Review, Vol. 133, 2017, Oxford Legal Studies Research Paper No. 54/2017. (2017).

- Katrin Hummel m.fl. (2022) *Hummel, Katrin & Jobst, Dominik: The Current State of Corporate Sustainability Reporting Regulation in the European Union (2022).*
Tilgængelig via SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3978478> or
- Linda Nielsen m.fl. i ET.2022.21. *Nielsen, Linda & Riisberg, Emilie Meyer: REGULERING AF EN BÆREDYGTIG FREMTID – en analyse af EU-reglernes paradigmeskift, ET.2022.21.*
- Alessio M. Paccès (2023) *Paccès, Alessio Maria: Civil Liability in the EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive Proposal: A Law & Economics Analysis. European Corporate Governance Institute - Law Working Paper No. 691/2023, Amsterdam Law School Research Paper No. 2023-14, Amsterdam Center for Law & Economics Working Paper No. 2023-02. (2023)*
Tilgængelig via SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4391121>.
- Tania Pantazi (2022) *Pantazi, Tania: The proposed Corporate Sustainability Due Diligence Directive and its provisions on civil liability and private international law in particular (2022).*
Tilgængelig via: https://www.researchgate.net/publication/365638137_The_proposed_Corporate_Sustainability_Due_Diligence_Directive_and_its_provisions_on_civil_liability_and_private_international_law_in_particular
- Martin Petrin (2013) *Petrin, Martin: Assumption of Responsibility in Corporate Groups: Chandler v. Cape Plc. The Modern Law Review, Vol. 76, Issue 3, pp. 603-619 (2013).*
- Alain Pietrancosta (2020) *Pietrancosta, Alain: Codification in Company Law of General CSR Requirements: Pioneering Recent French Reforms and EU Perspectives. European Corporate Governance Institute - Law Working Paper No. 639/2022 (2020).*
Tilgængelig via SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4083398>
- Juha Raitio (2021) *Raitio, Juha: To Compare is to Understand - an EU Law Perspective. Journal of Comparative Law, 16(2), 537-551 (2021).*
- Mario Stella Richter m.fl. (2022) *Stella Richter, Mario & Passador, Maria Lucia: Corporate Sustainability Due Diligence: Supernatural Superserious Bocconi Legal Studies Research Paper No. 4293912, (2022).*
Tilgængelig via SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4293912>

- Beate Sjøfjell m.fl. (2022) *Sjøfjell, Beate & Mähönen, Jukka: Corporate Purpose and the Misleading Shareholder vs Stakeholder Dichotomy, University of Oslo Faculty of Law Research Paper No. 2022-43, Nordic & European Company Law Working Paper no. 22-20 (2022). Tilgængelig via SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4224255>*
- Karsten Engsig Sørensen (2022) *Sørensen, Karsten Engsig: Corporate Sustainability Due Diligence in Groups of Companies. European Company Law 19, no. 5, s. 119-130. (2022).*
- Vibe Ulfbeck i ET.2013.315 *Ulfbeck, Vibe: Virksomhedens privatretlige erstatningsansvar for overholdelse af menneskerettigheder i udlandet, ET.2013.315.*

9.3.4. Blogs og andet internetmateriale

Brabant, Stephane, Bright, Claire, Neitzel, Noah & Schönfelder Daniel: Enforcing Due Diligence Obligations, The Draft Directive on Corporate Sustainability Due diligence (Part 2), Verfassungsblog, 16. marts 2022. Tilgængelig via: <https://verfassungsblog.de/enforcing-due-diligence-obligations> (sidst tilgået 24. maj 2023).

Oliveria, Maria Inês De: Civil liability for breach of due diligence duties – First thoughts on the comparison between the European Parliament recommendations and the European Commission proposal, Nova Centre on Business, Human Rights and the Environment Blog, 22. april 2022. Tilgængelig via: <https://novabhre.novalaw.unl.pt/civil-liability-for-breach-of-due-diligence-duties-first-thoughts-on-the-comparison-between-the-european-parliament-recommendations-and-the-european-commission-proposal/> (sidst tilgået 24. maj 2023).

Alessio Paces: Supply Chain Liability in Corporate Sustainability Due Diligence Directive Proposal, ecgi blog, 12 april. 2022. Tilgængelig via: <https://www.ecgi.global/blog/supply-chain-liability-corporate-sustainability-due-diligence-directive-proposal> (sidst tilgået 28. maj 2023).

Marx, Alex, Bright, Claire, Wouters, Jan, Pineau, Nina, Lein, Brecht, Schiebe, Torbjörn, Wagner Johanna & Wauter, Evelien: Access to legal remedies for victims of corporate human rights abuses in third countries, Think Tank, European Parliament, 2019. Tilgængelig via: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EXPO_STU\(2019\)603475](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EXPO_STU(2019)603475) (sidst tilgået 10. maj 2023).

2022/0051(COD), Corporate Sustainability Due Diligence, forecasts, Legislative Observatory. Tilgængelig via: [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?reference=2022/0051\(COD\)&l=en](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?reference=2022/0051(COD)&l=en) (sidst tilgået 24. maj 2023).

Corporate Sustainability: firms to tackle impact on human rights and environment, JURI, 25. april 2023. Tilgængelig via: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230424IPR82008/corporate-sustainability-firms-to-tackle-impact-on-human-rights-and-environment> (sidst tilgået 5. maj 2023).

Europa-Kommissionen, Europa-Parlamentet, Generalsekretariatet, Rådet for Den Europæiske Union, Fælles praktisk vejledning for Europa-Parlamentet, Rådet og Kommissionen til alle, der arbejder med affattelse af lovttekster i EU's institutioner, Den Europæiske Unions Publikationskontor, 2015. Tilgængelig på dansk her: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3879747d-7a3c-411b-a3a0-55c14e2ba732> (sidst tilgået 12. maj 2023).

Procedure 2022/0051/COD, EUR-LEX. Tilgængelig via: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/HIS/?uri=CELEX:52022PC0071> (sidst tilgået 24. maj 2023).